



De Schoonheid van Amsterdam

111 JAAR WELSTANDSADVISING
1978 – 2009

UITGAVE IN DRIE DELEN VAN DE COMMISSIE
VOOR WELSTAND EN MONUMENTEN

GEEN BEZWAAR

30 JUN 2011

Commissie voor Welstand en Monumenten
de secretaris :

DE SCHOONHEIDSCOMMISSIE 1978–2009

1978

Op 5 september 1978 wordt Jan Schaefer wethouder van stadsvernieuwing, grondzaken, volkshuisvesting en bouw- en woningtoezicht.

De *Derde nota over de stadsvernieuwing* betekent een radicale koerswijziging: in plaats van de 'uiteengelegde stad' moest Amsterdam als 'compacte stad' weer centraal komen te staan.

Het machtige Publieke Werken wordt opgesplitst in drie zelfstandige diensten: Openbare Werken, Grondbedrijf en Ruimtelijke Ordening.

1980

De Stuurgroep Aanvullende Woningbouwlocaties inventariseert in haar rapport ruim 100 terreinen in de bestaande stad, gerangschikt naar moeilijkheidsgraad als A-, B- en C-locaties, goed voor 60.000 woningen.

1981

Reorganisatie van de Schoonheidscommissie. De vertegenwoordigers van burgerij, bedrijfsleven, particuliere bouwers en woningcorporaties verliezen hun zetel. De drie directeurs van de ambtelijke diensten zijn alleen nog adviserend lid.

Op 5 mei besluit de gemeenteraad om bij wijze van proef in Noord en Osdorp een stadsdeelraad in te stellen.

1982

Het kabinet-Lubbers I richt zich op sanering van de overheidsfinanciën door bezuinigingen en afstoting van overheidstaken. Deregulering en privatisering zijn nu de leidraad.

1983

Het *Actieprogramma deregulering (woning)bouw*-wetgeving van het rijk bevat het voornemen het welstandstoezicht af te schaffen, behalve in speciaal aangewezen 'gevoelige gebieden'.

1984

De Tweede Kamer neemt de motie-Van Noord aan: ter bescherming van de visuele kwaliteit van de bebouwde omgeving is een welstandsbeleid noodzakelijk, waarvoor gemeenten de verantwoordelijkheid dragen.

Amsterdam besluit de binnengemeentelijke decentralisatie gefaseerd in te voeren in de overige delen van de stad.

1985

Met het structuurplan *De stad centraal* bestendigt het gemeentebestuur de keuze voor Amsterdam als compacte stad.

1986

Op 29 april 1986 neemt Jan Schaefer afscheid als wethouder.

1987

In Zuidoost, de Pijp, Watergraafsmeer en Buitenveldert worden stadsdeelraden geïnstalleerd.

1988

In de *Vierde nota over de ruimtelijke ordening* kiest het rijk voor economische en ruimtelijke ontwikkeling van dertien stedelijke knooppunten.

De nieuwe Monumentenwet regelt de aanwijzing van monumenten en geeft voorschriften voor het 'wijzigen, verstoren, afbreken of verplaatsen' van een beschermd monument.

1990

De Amsterdamse subsidieregeling *Beter Verbeteren* wordt van kracht.

Instelling van de Monumentencommissie Amsterdam.



Piraeus (Kollhoff en Rapp)

De decentralisatie wordt versneld in tien nieuwe stadsdelen doorgevoerd. Het totaal komt nu op 16 stadsdelen. Alleen de binnenstad blijft voorlopig onderdeel van de centrale stad.

In de *Vierde nota inzake de ruimtelijke ordening extra* (Vinex) selecteert het rijk locaties voor grote woongebieden dichtbij de grote steden.

In Amsterdam wordt IJburg aangewezen als Vinex-locatie.

1991

De rijksnota *Ruimte voor architectuur* vormt het startschot voor een landelijk architectuurbeleid, met onder meer prijsvragen, publicaties en de oprichting van architectuurinstellingen (Stimuleringsfonds voor Architectuur, Architectuur Lokaal, het Nederlands Architectuurinstituut en het Berlage Instituut).

1992

Tegelijk met de herziene Woningwet treedt het Bouwbesluit in werking, waarmee de bouwregelgeving een landelijk uniform karakter krijgt. Volgens art. 48 dient de welstandscommissie te bestaan uit onafhankelijke deskundigen.

1993

De Schoonheidscommissie voert een nieuwe werkwijze in met drie deelcommissies: commissie I (de binnenstad), commissie II (Singelgracht tot aan de ringweg) en commissie III (de gebieden buiten de ringweg en Amsterdam-Noord).

1994

Start van het privatiseringsproces van woningcorporaties. Met de financiële zelfstandigheid worden de corporaties nu ook vastgoedontwikkelaar, met eigen projectontwikkelingsafdelingen.

1995

Bij de samenvoeging van de Schoonheidscommissie en Monumentencommissie tot de onafhankelijke Commissie voor Welstand en Monumenten treedt Aart Oxenaar aan als eerste onafhankelijke voorzitter.

Met de eerste versie van de nota *De Schoonheid van Amsterdam*, opgesteld door leden van de Schoonheidscommissie, loopt Amsterdam vooruit op de landelijke verplichting tot het vaststellen van welstandsbeleid.

Op 17 mei spreekt de overgrote meerderheid van de Amsterdamse kiesgerechtigden zich in een referendum uit tegen de vorming van een stadsprovincie.

1996

De tweede rijksnota, *De architectuur van de ruimte*, streeft een verbreding van het architectuurbeleid na, naar de schaalniveaus van stedenbouw, landschapsarchitectuur en infrastructuurontwerp.

1997

In de nota *Stedelijke vernieuwing* legt het kabinet de nadruk op een gedifferentieerde samenstelling van bevolking en woningvoorraad in stedelijke wijken om leefbaarheidsproblemen op te lossen.

1998

Door de fusies van de stadsdelen Oost & Watergraafsmeer, Rivierenbuurt & Buitenveldert, en Zuid & De Pijp vermindert het aantal stadsdelen naar dertien.

1999

Tweede uitgave van *De Schoonheid van Amsterdam*.

Het advies van de rijksbouwmeester *Welstand en een nieuwe leest* beoogt een transparante, voorspelbare en democratische toetsingsprocedure.

De Tweede Kamer schaart zich achter de nota *Belvedere*, waarin een respectvolle omgang met cultuurhistorische waarden wordt bepleit binnen ruimtelijke ontwikkelingen. De strategie moet zijn 'behoud door ontwikkeling'.

2002

In maart wordt stadsdeel Centrum ingesteld.

2003

Volgens de nieuwe Woningwet dienen welstandscommissies in het openbaar te vergaderen. En vanaf 1 juli 2004 is welstandstoezicht alleen mogelijk indien gemeenten een welstandsnota met criteria hebben vastgesteld. *Welstand op een nieuwe leest* is daarmee een feit: welstand is transparant, voorspelbaar en democratisch.

2004

In de beleidsnota *Ruimte voor ontwikkeling* vergroot het ministerie van VROM de ruimte voor decentrale overheden, maatschappelijke organisaties, private partijen en burgers in regionale en lokale planologische kwesties. 'Centraal wat moet, decentraal wat kan' is nu het motto.

2005

Het *Actieprogramma ruimte en cultuur* van het rijk bundelt het architectuur- en Belvederebeleid. Actiepunten zijn onder meer de naoorlogse stad, de architectuur van bedrijventerreinen en het routeontwerp van snelwegen.

2006

Opheffing van de Amsterdamse Raad voor de Monumentenzorg. De taak om te adviseren over de plaatsing van panden op de rijks- of gemeentelijke monumentenlijst gaat naar de Commissie voor Welstand en Monumenten.

2008

Speerpunten in de door vier ministeries uitgebrachte architectuurnota *Een cultuur van ontwerpen* zijn bijvoorbeeld de herbestemming van waardevolle gebouwen en gebieden die hun functie verliezen, en versterking van de positie van het vak stedenbouw.

2009

Een Kamermeerderheid wijst het kabinetsvoorstel af om de wettelijke grondslag voor de welstandscommissies te schrappen. De zorg voor ruimtelijke kwaliteit is belangrijker dan minder regelgeving.

Tijdens de lancering van de website *De Schoonheid van Amsterdam Digitaal*, waardoor de welstandseisen voor iedereen per adres digitaal toegankelijk worden, viert de Commissie voor Welstand en Monumenten haar 111-jarig bestaan.



Silodam (MVRDV)

STADSARCHIEF AMSTERDAM

EDWIN VAN ELS

De Schoonheid van Amsterdam

Bijna twee jaar geleden meldden we u dat we een klein katern met de geschiedenis van de Amsterdamse Commissie voor Welstand en Monumenten gingen schrijven, als markering van nooit gevierde eeuwfeesten en de start van *De Schoonheid van Amsterdam Digitaal*. Ondertussen is dit het derde en voorlopig laatste deel van de onverwacht rijke geschiedenis. Het is alsof je door het sleutelgat van onze kleine commissie naar het weidse panorama van een eeuw Amsterdamse stadsontwikkeling kijkt.

Hoe dichterbij het verleden komt, hoe moeilijker het is om afstand te bewaren. Dit had door een bekende Amsterdamse goeroe gezegd kunnen worden, maar het is de ervaring van iedere historicus, dus ook van de schrijvers van deze geschiedenis. Het voordeel van de overvloed aan materiaal en de aanwezigheid van ooggetuigen wordt snel tenietgedaan door de wens niemand te kwetsen en het eigen blazoenschoon te presenteren.

Als deze geschiedenis iets duidelijk maakt, dan is het wel hoezeer het welstandstoezicht een weerspiegeling is van de tijdgeest. Die wordt zichtbaar in de angst voor uitpattingen van aannemers, in de wens om een eigen Amsterdamse School overal zichtbaar te maken, in het wederopbouwoptimisme, in de waardering van de bestaande stad en het accommoderen van internationale ambities. Maar de geschiedenis maakt ook een onderstroom zichtbaar van tegendraadsheid, vasthouden aan vakprincipes, het debat opzoeken. De thema's zijn door de jaren heen vaak gelijk...

In dit katern vindt u het Amsterdamse systeem beschreven, in al zijn details en precisie. Het is het tijdperk van Paul Jongen en Gerard Schotten, meer dan een kwart eeuw secretaris respectievelijk adjunct-secretaris van de commissie. Het tijdperk waarin de commissie haar huidige vorm kreeg: een geïntegreerde commissie voor welstand én monumenten, inclusief een subcommissie die adviseert over plaatsing van panden op de rijks- of gemeentelijke monumentenlijst.

In de beschreven periode van ruim dertig jaar hebben vele leden en commissie-secretarissen in vele verschillende behuizingen zich opgewonden over duizenden bouwplannen. En toch gaat de meeste kritiek in de stad altijd over de meest recente bouwplannen waar de tijd nog niet liefdevol overheen is gegaan. De commissie adviseert rechtstreeks aan bestuurders en maakt geen deel uit van de dagelijkse moesjawara aan afwegingen en belangen, maar liep daarmee het risico van oordelen vanuit een ivoren toren en met haar adviezen achter de feiten aanlopen.

We hebben weer zo objectief mogelijk proberen weer te geven hoe de commissie omging met de immense bouwproductie van de afgelopen dertig jaar en zich onmachtig voelde ten opzichte van grootschalige ontwikkelingen. Daarbij is de vorm belangrijker geworden dan de vent: zoals in veel maatschappelijke sectoren is de complexiteit toegenomen, uitgedrukt in hoeveelheden betrokkenen, regels en beleid. De personen die het werk doen blijven in deze aflevering wat bleker. Men gaat zich ook steeds netter uitdrukken, en dat leidt tot minder sappige citaten of saillante uitspraken. Voor de laatste maal: veel leesplezier en nieuwe inzichten toegewenst!

Annemiek Rijckenberg

Voorzitter Commissie voor Welstand en Monumenten Amsterdam

OMSLAGFOTO

Woongebouw Het Pentagon van Theo Bosch en Aldo van Eyck in de Sint Antoniesbreestraat, 1983. Deze sociale huurwoningen waren bestemd voor buurtbewoners van wie het huis was gesloopt vanwege de metroaanleg. Na felle strijd had de kleinschaligheid het gewonnen in de oude stad. Op de achtergrond de 17de-eeuwse Zuiderkerk.

STADSARCHIEF AMSTERDAM



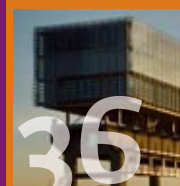
STADVERNIEUWING DENDERDE DOOR AMSTERDAM



LEVENDE OF DODE MONUMENTEN




DE LEESBARE STAD: RUIMTELIJKE SYSTEMEN



ONGEKENDE DYNAMIEK IN LAATSTE DECENNIUM

EN VERDER

- 11 Supervisie in een gedeelde stad
- 12 Geen heren met baard
- 25 Wel of niet aangepast inpassen
- 28 Het ordekaartenproject
- 34 Het patroon van de stad
- 40 Beeldende kunst en openbare ruimte
- 43 Epiloog



WELSTANDSTOEZICHT HAD VAAK HET NAKIJKEN

Stadsvernieuwing denderde door Amsterdam

Met de komst van Jan Schaefer als wethouder in 1978 kreeg de stadsvernieuwing vaart. De waardering kwam terug voor het wonen in de oude wijken. De bouwproductie begon te stijgen, totdat in 1984 een historisch hoogtepunt van bijna negenduizend woningen werd bereikt. De Schoonheidscommissie kon zich in dit bouwgeweld amper staande houden.



Poortgebouw Haarlemmerdijk van A. van Herk en C. Nagelkerke, 1982. Het met kalkzandsteen ingevulde betonskelet is afgewerkt met wit gestucte buitengevelisolatie – een noviteit in de sociale woningbouw. ‘Geen bezwaar, als dit één of twee keer gebeurt,’ oordeelde de commissie na enige discussie.



STADSARCHIEF AMSTERDAM

LINKS: Wethouder Jan Schaefer start in 1986 de sloop van de resten van het Van Nispenhuis, Stadhouderskade 55. Dit in 1977 uitgebrande pand was een decennium lang een speculatie-object. In 1989 verrees hier het kantoorgebouw Het Willemshuis naar ontwerp van Theo Bosch. ONDER: Het Pentagon van T. Bosch en A. van Eyck in de Sint Antoniesbreestraat.

IN MEI 1978 was binnen de Amsterdamse PvdA de rol van de 'grootschaligen' definitief uitgespeeld. Met de doortastende Jan Schaefer als lijsttrekker, die staatssecretaris van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening was geweest in het kabinet-Den Uyl (1973-1977), behaalde de partij een recordaantal zetels in de gemeenteraad. Schaefer werd wethouder met de portefeuilles Stadsvernieuwing, Grondzaken, Volkshuisvesting en Bouw- en Woningtoezicht. Daarmee kon hij het gehele bouwproces domineren.

In september 1978 lag er een programakoord, gebaseerd op wat de 'kleinschaligen' in de PvdA eerder tevergeefs hadden bepleit. In de stadsvernieuwing stond niet langer de 'uiteengelegde stad' centraal: het beleid waarbij grote aantallen Amsterdamers verhuisden naar groeikernen in de omgeving van de stad. Deze overloop vond men nu een slechte zaak. Het streven naar de 'compacte stad' werd de nieuwe leidraad. 'Ik geloóf in de stad,' benadrukte Schaefer. Amsterdam moest 'op Amsterdam blijven lijken' en zijn woonproblemen zelf oplossen. Han Lammers was regelmatig met een grote kaart van de Purmer in het college gekomen. Schaefer verving in zijn wethouderskamer demonstratief de kaart van Noord-Holland door een plattegrond van de stad.

Tempo maken

De centrale leuzen werden 'bouwen voor de buurt' en 'behoud en herstel', dat wil zeggen: handhaaf de bestaande rooilijnen, ga meteen bouwen in door sloop ontstane gaten en kies waar mogelijk voor renovatie in plaats van sloop/nieuwbouw. Toekomstige bewoners kregen een rol in de ont-

werpteams en praatten mee over architectenkeuze en bouwplannen. Door de dienst Volkshuisvesting en de corporaties werden vaak jonge architecten ingeschakeld, die door de actiegroepen waren 'gescreend' of ze wel konden praten met de bewoners.

Bovenal wilde Schaefer tempo maken. Toen de onderhuidse spanningen tussen de diensten bleven voortduren, introduceerde hij een nieuw model voor de aansturing van de stadsvernieuwing. Er kwamen buurtgebonden projectgroepen 'nieuwe stijl', waarin ambtenaren van de diverse diensten gelijkwaardig met elkaar overlegden. Zij voerden hun werkzaam-

heden uit onder leiding van de ambtelijke afdeling Coördinatie Stadsvernieuwing, die rechtstreeks onder de wethouder viel. De ambtenaren in de projectgroepen hadden een zwaar mandaat: zij konden met voorbijgaan van hun directeuren toezeggingen doen, die niet meer door hogere instanties konden worden teruggedraaid. Ook was de rol van Publieke Werken als machtsblok uitgespeeld. In 1979 ging de gemeenteraad akkoord met de opsplitsing in drie nieuwe diensten: Grondbedrijf, Openbare Werken en Ruimtelijke Ordening.

Windmolen op het dak

De plannen rolden vanaf eind jaren zeventig van de tekentafels. Bijvoorbeeld in de Nieuwmarktbuurt, waar het boren van het metrotracé grote gaten had geslagen. Met lang niet alle plannen was de commissie



STADSARCHIEF AMSTERDAM

RECHTS: Woonblok aan het Zuiderkerkhof boven metrostation Nieuwmarkt van Hans Hagenbeek, 1980. Het tunneldak van de metrobuis werd verzaagd uitgevoerd, zodat direct daarop kon worden gefundeerd.

ONDER: De kleurencompositie van de woningbouw op de hoek van Sint Antoniesbreestraat en Nieuwe Hoogstraat van H. Borkent is ontworpen door beeldend kunstenaar K. Makkink.

even gelukkig, maar sommige gingen als een mes door de boter. Vol waardering was zij voor het eerste bouwplan bovenop de metrobuis, het Zuiderkerkhofproject van de Coöperatieve Architecten Vereniging. Hetzelfde gold voor het Pentagon, een vijfhoekig woningbouwcomplex van Theo Bosch, waar eerder Monumentenzorg wat moeite mee had en aanvankelijk ook de bewoners, omdat het vroegere stratenpatroon werd doorbroken.

Ook de invullingen aan de Ververstraat en de Zwanenburgwal, van Paul de Ley en Fenna Oorthuys, passeerden met redelijk gemak de commissie, ondanks hun gepleisterde gevels. En over de woningbouw van Hans Borkent op de hoek van de Oude Hoogstraat en de Sint Antoniesbreestraat was vooral de architectencommissie 'erg enthousiast', in tegenstelling tot Henk Zantkuyl van Monumentenzorg die fel de in de gevel zichtbaar gemaakte schuine verkaveling aanvocht: een straatwand moest volgens hem vlak gedetailleerd worden.

De 'houten huizen' van Dick Tuynman ten slotte, tussen de Jodenbreestraat en



STADSARCHIEF, AMSTERDAM



PAUL VOS DE WAELE

Organisatie van het welstandstoezicht

De Amsterdamse *Verordening op het welstandstoezicht* uit 1933 hield lange tijd stand. Volgens deze regeling was het welstandstoezicht verdeeld over drie organen: de Schoonheidscommissie, de Commissie voor de Oude Stad (COS) en de Commissie voor de Nieuwe Stad (CNS). In alle drie zaten de directeuren van de betrokken gemeentelijke diensten, het hoofd van de afdeling Stadsontwikkeling en de stadsbouwmeester (sinds de dood van Ben Merkelbach in 1961 was deze functie echter vacant). Ook vertegenwoordigers van de burgerij en het bedrijfsleven hadden zitting in alle commissies. Daarnaast participeerden in de COS vanaf 1957 een afgevaardigde van de oudheidkundige verenigingen en het hoofd van Bureau Monumentenzorg. In de CNS waren het Grondbedrijf, de bouwbedrijven en de corporaties vertegenwoordigd. In zowel de COS als de CNS hadden drie particuliere architecten zitting die de esthetische beoordeling van plannen voorbereidden. Alle zes de architecten zaten ook in de Schoonheidscommissie.

Al jaren werd gebakkeleid over herziening van de verordening. Wethouder Schaefer hakte ten slotte de knoop door en kondigde op 29 januari 1981 de nieuwe *Verordening welstandstoezicht Amsterdam* af. Alle bestaande commissies werden opgeheven en vervangen door één college, de

Schoonheidscommissie, bestaande uit zes architectleden en een beeldend kunstenaar. De drie directeuren van de diensten (Bouw- en Woningtoezicht, Ruimtelijke Ordening en Volkshuisvesting) en het hoofd van de afdeling Stadsontwikkeling waren nu alleen nog adviserend lid, zonder stemrecht.

Twee subcommissies, de Architectencommissie voor de Oude Stad en de Architectencommissie voor de Nieuwe Stad, telkens bestaande uit drie architecten, voerden vanaf 1981 het dagelijkse werk uit. Problematische of belangrijke bouwplannen en beleidsmatige zaken kwamen aan bod in de plenaire vergaderingen van de Schoonheidscommissie. Als het om plannen in de oude stad ging, moest advies worden ingewonnen van het hoofd Monumentenzorg en de afgevaardigde van de oudheidkundige verenigingen. Niet-deskundige leden voegden volgens Schaefer niets toe aan het welstandstoezicht: de vertegenwoordigers van burgerij, bedrijfsleven, particuliere bouwers en woningcorporaties pasten niet meer in dit nieuwe schema.

In deze opzet zou de Schoonheidscommissie in grote lijnen vijftien jaar lang blijven functioneren. Per 1 januari 1996 werd een nieuwe verordening van kracht (zie kader op p. 27).

het Waterlooplein, naast het Rembrandthuis, zag de commissie als een grote verrassing. Het gebouw kende met zijn acht lagen 'een monumentaliteit die zelden bij woningbouw voorkomt' en paste goed in de toekomstige ontwikkeling van de buurt, met de Stopera er pal tegenover. Alleen voor de windmolen op het dak kende ze geen pardon.

Onverdraaglijk horizontalisme

Een heftige botsing tussen commissieleden leverde de poortgebouwen van Van Herk en Nagelkerke aan de Haarlemmerdijk op, als toegang naar de binnenstraat van de nieuwe woningbouw aan de Haarlemmerhouttuinen. Volgens de architectleden was het een goed plan, zeker als 'uitvloeiing van het binnenterrein', adequaat verweven met de omringende structuur. En wat de horizontaliteit en het witte stucwerk betrof: geen bezwaar, mits een dergelijk accent slechts één of twee keer voorkwam. Voor Piet Zanstra echter, de vertegenwoordiger van de oudheidkundige verenigingen, was dit horizontalisme onverdraaglijk. Viel er dan niemand anders over deze architectuur in relatie tot het straatbeeld? En dan ook nog de afwerking met wit pleisterwerk! Hij verzette zich tegen de uitspraak dat alles wel bij elkaar paste als het maar kunst was.

De ontwerpers hadden geen boodschap aan het compromis dat de commissie ten slotte voorstelde: leg het gebouw drie meter terug ten opzichte van de rooilijn, waar-

door het duidelijker kan gelden als een uitstulping van het binnengebied, en breng wat verbeteringen in de borstwering aan ter wille van een parcellering. Een aantal weken later meldde de architectleden aan de plenaire vergadering dat zij volledig waren overtuigd van de kwaliteit van het plan en dat zij dit daarom definitief hadden geaccepteerd.

Rafelige straatwanden

Uiteraard was de Schoonheidscommissie bij het tempo maken in de stadsvernieuwing geregeld een sta-in-de-weg. Schoorvoetend ging zij vaak toch maar akkoord, al dan niet nadat de architectencommissie had geprobeerd de ontwerper tot wijzigingen te bewegen. De plannen waren meestal al afgekaart, besproken in talloze buurtvergaderingen en verzekerd van politieke ruggensteun.

Vaak ontbrak het volgens de Schoonheidscommissie in de plannen – steevast met een bouwhoogte van vier lagen, omdat daarboven een lift verplicht was met navariant hogere bouwkosten – aan stedelijkheid en voldoende samenhang met de bestaande architectuur. Een 'algemeen optredend probleem' was dat de voorgescreven buitenruimte bij woningbouw bijna altijd werd vertaald in uitkragende balkons met spijlenhekken. Het resultaat: 'on-Amsterdamse rafelige straatwanden' waardoor buurten hun oorspronkelijke stedelijke karakter kwijtraakten. Dit was volgens de commissie de schuld van de

ONDER: Vol lof was de commissie over het woningbouwproject Gran Vista van Dik Tuynman uit 1982, gelegen tussen de Jodenbreesstraat en het Waterlooplein, met op de begane grond winkels en opslagruimtes voor marktkramen: een plan met 'een monumentaliteit die zelden bij woningbouw voorkomt'.

dienst Volkshuisvesting. Als een waar 'politibureau' oefende deze dienst een sterke druk uit tot het naleven van de Voorschriften en Wenken, waarin de kwaliteitseisen van de gesubsidieerde woningbouw tot op de millimeter nauwkeurig waren vastgelegd. Bovendien was de dienst Volkshuisvesting veel meer geïnteresseerd in de plattegronden per doelgroep dan in architectuur of stedenbouw.

Vooraf wat in de Indische Buurt gebeurde, die 'in haar architectuur afglans heeft van de Amsterdamse School', met expressieve hoeken en entrees en een afwijkende behandeling van de bovenste bouwlaag, ging de commissie aan het hart. Niets van deze specifieke kenmerken kwam in de bouwplannen terug. De juist voor deze wijk zo karakteristieke samenhang werd op geen enkele manier gegarandeerd, nu er 'uit de losse hand' architecten werden aangehouden voor allerlei deelprojecten. Bijvoorbeeld in de Molukkenstraat, waar 'de geïntroduceerde betonbanden een afschuwelijke toevoeging zijn,' aldus commissielid Lucia Hartsuyker. En tot haar spijt was de Insulindeweg al van een echte stedelijke straat getransformeerd 'tot een straat uit een buitenwijk, doordat ook hier de typische kenmerken van deze gevels verlaten zijn' en bovendien elke visie op de inrichting van de openbare ruimte achterwege was gebleven.

Nostalgie antwoord

Het enorme woningbouwprogramma vergde bij voorkeur locaties van enige omvang, zodat de bouwkosten konden worden gedrukt. Een inventarisatie toonde aan dat veel meer ruimte beschikbaar was dan algemeen werd aangenomen. De bestaande stad bood ruimte voor zestigduizend woningen. Venserpolder en Groesbeekdreef in Zuidoost en locaties in Noord kwamen tot ontwikkeling. Maar de inbreidingslocaties beperkten zich niet tot de randen van de stad.



STADSARCHIEF AMSTERDAM



Het stedenbouwkundig plan dat Carl Weeber begin 1981 voor de Venserpolder maakte, nota bene pal naast de honingraatflats van de Bijlmer, zette de standpunten binnen de commissie op scherp. Het plan ging uit van rechthoekige, gesloten bouwblokken van vier tot vijf bouwlagen. Commissielid Hein Salomonson vond dat de klok vijftig jaar werd teruggedraaid met dit 'nostalgisch en regressief antwoord op de overigens begrijpelijke kritiek op de nieuwe stad'. Al was de trend naar het gesloten bouwblok op veel plaatsen al zichtbaar, zoals Zantkuyl van Bureau Monumentenzorg inbracht. Volgens Dick Slebos echter, adjunct-directeur van de dienst Ruimtelijke Ordening en secretaris van de Architectencommissie voor de Oude Stad, ontbraken domweg de 'tools' om anno 1981 een Amsterdam-Zuid à la Berlage te bouwen. De tijd van nu liet het

niet toe om binnen dit stedenbouwkundige kader een architectuur te creëren 'die een krachtige en leefbare woonbuurt doet ontstaan,' concludeerde de commissie uiteindelijk in arren moede.

Toen medio 1982 het ontwerp van Weeber voor Blok 1 ter beoordeling binnenkwam, reageerde de commissie volstrekt verdeeld. De Architectencommissie voor de Nieuwe Stad was unaniem van mening dat dit ontwerp 'de uitwerking was van de essenties van het stedenbouwkundig plan' en had geen bezwaar. Geheel anders oordeelde de Architectencommissie voor de Oude Stad. Na bestudering van de tekeningen constateerde Salomonson dat 'door dit plan alles wat er sinds 1920 op woningbouwgebied is gebeurd, vergeefs is geweest'. Volgens Lucia Hartsuyker was 'de architectuur afschuwelijk', alhoewel de woningplattegronden kwaliteit hadden.



Zanstra en Zantkuyl drongen er als niet-stemgerechtigde adviseurs op aan om niet tot goedkeuring over te gaan. De stemmen staakten en de wethouder werd van de twee standpunten op de hoogte gebracht. Blok 1 kreeg alsnog diens zegen.

Frustratie over de Bijlmer

Een echte rel ontstond over de plannen voor de Groesbeekdreef in de Bijlmer. Als een donderslag bij heldere hemel werd eind 1981 het eerste plan ervaren, van bureau Klein-Ubbo. Een dergelijke architectuur was wellicht aanvaardbaar in de Staatsliedenbuurt, maar niet hier, aldus de commissie. Ook los van de stedenbouwkundige inpassing vond ze het plan beneden de maat en keurde ze het integraal af.

Deze discussie werd nog een paar keer dunnetjes overgedaan, toen de plannen van de bureaus Marge en Loerakker, Rijnboutt en Ruijssenaars voorlagen. Enkele architectleden merkten op dat deze ontwerpen best tot een goedkeuring hadden kunnen leiden, als het stedenbouwkundige aspect buiten beschouwing bleef. Het punt was dat er verkeerd gestart was met deze plannen. Voorzitter Jan Nieuwenweg, van 1970 tot 1985 directeur Bouw- en Woningtoezicht, maande de commissie zich bij de leest te houden: het steden-



BOVEN: Hoek Molukkenstraat/Insulindeweg in 1973 en na de stadsvernieuwing in 1981. Niets van de specifieke kenmerken van de Indische Buurt kwam in de nieuwbouw terug, constateerde de commissie.

LINKS: De Insulindeweg in 1926, gezien van Muiderpoortstation naar Molukkenstraat. Volgens de commissie was deze weg in 1982 'verworden tot een straat uit een buitenwijk'.

bouwkundig kader lag vast en stond niet ter discussie, de plannen moesten sec beoordeeld worden. De commissie moest bovendien kunnen begrijpen dat de frustratie over de woonproblemen in de Bijlmer B en W deed kiezen 'voor een geheel andere aanpak'. En volgens Nan Raap, vanaf 1982 directeur van de dienst Volkshuisvesting, was deze weg immers al in Bijlmer-Zuid ingeslagen: Hoptille zette zich ook al af met een eigen gezicht, 'iets dat moet kunnen'.

Het mocht niet baten. Volgens Salomonson hoefde de opdracht 'maak iets heel anders' niet te betekenen 'dat je een stuk Rivierenbuurt de Bijlmer inblaast'. Hij vond de behoefte aan variatie 'iets provinciaals' hebben. Hoewel het woningbouwplan van Loerakker, Rijnboutt en Ruijssenaars volgens hem wel kon worden goedgekeurd, deelde hij uiteindelijk het standpunt van de commissie dat er gezien de 'enge ontwikkeling' geen mogelijkheid was tot het maken van een opening. De plannen werden afgekeurd.

Iets milder reageerde de commissie later op een deelplan, dat haar door zijn situering en uitgesproken vorm deed denken aan het neoclassicisme van de Spaanse architect Bofill: een formalistische aanpak die 'op de Weteringschans niet zou misstaan'. Gezegd hebbende dat 'deze naar haar mening onmenselijke en afstotelijke

ontwikkeling aan de kaak' gesteld moest worden, had zij echter niet de behoefte om dit plan tegen te houden.

Broertje dood aan gedoe

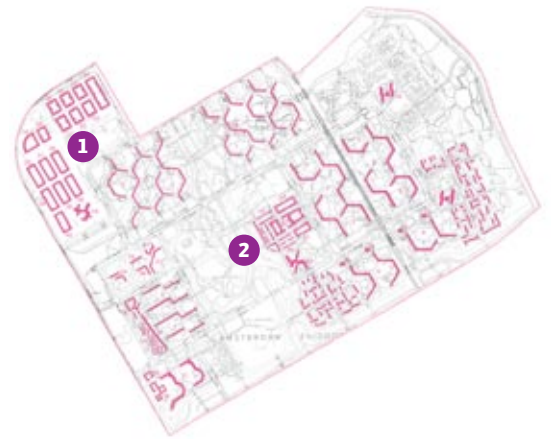
Niet alleen de stedenbouwkundige ontwikkeling van de Bijlmer baarde de commissie zorgen. Ook bij andere inbreidingslocaties vond ze de samenhang met het bestaande stadsbeeld niet gewaarborgd. Gerrit Baas, directeur van de dienst Volkshuisvesting, waarschuwde al voor zijn afscheid eind 1981 'dat in de toekomst meer teleurstellende plannen voor aanvullende woninglocaties aan de orde zullen komen'.

De juistheid van deze waarschuwing werd maar al te vaak bevestigd, zoals in 1983 bij een project aan de Weteringschans. Als men op zo'n prominente plek sociale woningbouw wilde realiseren, stelde dat hoge eisen aan het ontwerp, aldus de commissie. Het gepresenteerde plan had overduidelijk onvoldoende kwaliteit voor deze locatie. Alleen met een 'pittige cosmetische behandeling' en 'indien er met man en macht aan gewerkt zou worden', kon het plan wellicht een aanvaardbaar niveau krijgen. Voor de zekerheid meldde men alvast per brief aan de wethouder dat de plannen 'de poortfunctie die het Weteringcircuit vervult als men het centrum nadert, onwaardig zijn'.

BOVEN:

1. Stedenbouwkundig plan voor de Venserpolder van Carl Weeber, 1981: een 'nostalgisch en regressief antwoord op de overigens begrijpelijke kritiek op de Bijlmer'.
2. Aanvullende woningbouwlocatie aan de Groesbeekdreef voor ca. 1150 woningen, 1982.

ONDER: De commissie raakte verdeeld over Blok 1 van Weeber, een statement tegen de 'nieuwe truttigheid' van de jaren zeventig.



Woningbouw van Kees Rijnbouts aan de Groesbeekdreef, 1982. Het plan had op zich kwaliteiten, aldus de commissie, maar wat stedenbouw betreft was hier volstrekt verkeerd gestart. Het plan met U-vormige blokken in middelhoge bouw, in combinatie met clusters van laagbouw, paste niet in de Bijlmer.

Schaefer voelde niets voor dit standpunt. De motivering van het contraire besluit, namelijk dat 'een spoedige realisatie vanwege het contingent zwaarder weegt dan het welstandsoordeel,' was de commissie ondertussen welbekend. Al een jaar eerder, in 1982, had de commissie laten blijken dat ze de contraire besluiten beu was. Ze vroeg een gesprek met de wethouder aan over het ongemotiveerd contrair gaan en over het onjuiste beeld dat blijkbaar bij het gemeentebestuur bestond over haar functioneren.

Maar zo'n gesprek bleek moeilijk te zijn vanwege overvolle agenda's. Bovendien had Schaefer een broertje dood aan gedoe,



STADSARCHIEF, AMSTERDAM

en niet alleen wat welstand betrof. Toen in 1983 het gesprek nog steeds niet tot stand was gekomen, reageerde de commissie gepikeerd. 'Praten heeft alleen zin als er van die zijde bereidheid tot een gesprek bestaat.' En Joop van Stigt, die in 1984 Zanstra afloste als vertegenwoordiger van de oudheidkundige verenigingen, zou zich

al korte tijd later afvragen of zijn adviseerende rol in de Schoonheidscommissie wel zinvol was, gezien het feit 'dat de commissie zich in haar werkzaamheden vaak klemgezet ziet door contraire beslissingen van het gemeentebestuur'. ■

Bouwsysteem voor kleine gaten

In opdracht van de dienst Volkshuisvesting ontwikkelde Herman Zeinstra, destijds projectarchitect bij De Kat en Peek, voor circa vijftien open gaten een speciaal systeem voor woonruimte voor jongeren, met standaard-gevelementen en een standaard-inrichting met natte cel, in combinatie met keukenblok, geiser en afzuigsysteem. Halverwege 1981 druppelden de eerste plannen binnen. De Commissie voor de Oude Stad was enthousiast na een toelichting van de architect over het basisprincipe. In eerste instantie denkend aan kleine kavels, was zij wel enigszins bezorgd of deze plannen financieel haalbaar waren en of het resultaat niet te eenvormig zou zijn.

Bij de bespreking van de afzonderlijke plannen dienden zich gelijk meerdere problemen aan. Bijvoorbeeld de aansluiting met de bestaande bebouwing. En zou een dergelijke invulling niet remmend werken op verdere stedenbouwkundige ontwikkeling? Bovendien bleef het niet bij kleine kavels. Zo werd het procédé ook toegepast op een volgens architectlid Hans Bosch 'onmogelijke bouwlocatie', namelijk een bouwblok met een spitse hoek aan de Jacob Catskade en de De Wittenstraat. Het grillige silhouet dat

het eerste plan toonde, gebaseerd op de lichttoetredingseisen, was volgens de commissie ontoelaatbaar. Bovendien was het trappenhuis op de mooiste plek in het blok, in de punt van de locatie, gesitueerd. Dit zou toch echt beter ontworpen moeten worden.

Zeinstra hield in zijn gewijzigde plan vast aan de koppeling van twee vleugels met standaard-plattegronden aan een bijzonder hoekelement, dat als scharnier tussen de beide vleugels fungeerde. In plaats van het trappenhuis situeerde hij hier nu de gemeenschappelijke binnen- en buitenruimten. Het bleef volgens de commissie een eigenaardige oplossing om in zo'n situatie te blijven kiezen voor de standaard-plattegronden; dat leek haar een 'denkfout'. Waarom de hoek niet dichtgebouwd? En al was Bosch op zich niet gekant tegen het ontwerp, de dramatiek in het plan ontstaan door lichttoetredingsproblemen bleef voor hem vreemd. Directeur Raap van Volkshuisvesting benadrukte echter dat deze serie was opgezet 'omdat het op een andere manier niet mogelijk blijkt'. De keuze was dus zo bouwen of niet bouwen. Uiteindelijk ging de commissie overstag en gaf het groene licht.



PAUL VOS DE WAEL

Woonruimte voor jongeren op de hoek van Jacob Catskade en De Wittenstraat, 'een onmogelijke bouwlocatie'.



Gebouw Centerpoint aan de Hoogoorddreef, hoofdkantoor van de uitgeverijen Elsevier en Bonaventura, 1984.

Supervisie in een gedeelde stad

De instelling van zestien stadsdelen verzwakte de positie van de Schoonheidscommissie. Keer op keer stelde zij in haar adviezen aan de kaak dat het aan visie ontbrak op de stad als geheel. Ze zag de remedie in de aanstelling van supervisors of, liever nog, van een stadsbouwmeester.

EEN DEMONSTRATIE van leegheid' noemde de Schoonheidscommissie in 1984 een ontwerp voor twee kantoren aan de Hoogoorddreef in Zuidoost. En dat gold ook dit zoveelste contraire besluit van B en W. De wethouder Volkshuisvesting was enthousiast over de plannen. Volgens de commissie ontbrak het hier echter aan een stedenbouwkundige visie, als voorwaarde voor architectonische kwaliteit.

En niet alleen hier. Talrijke locaties in de stad lieten zien dat een consistent bestuur inzake de stedelijke ontwikkeling node

werd gemist, aldus de Schoonheidscommissie. Zij stond niet alleen in deze zorg. Al een jaar eerder woonde een afvaardiging van de Amsterdamse Raad voor de Stedenbouw (ARS) de plenaire vergadering bij, om te bespreken hoe men sterker zou kunnen opereren tegenover B en W en de gemeentelijke diensten.

Een bijkomende complicatie was de binnengemeentelijke decentralisatie van bestuur en ambtelijk apparaat, die inmiddels in volle gang was. De eerste experimenten met stadsdelen gingen in 1981 van start in Osdorp en Noord, maar de politiek wacht-

te de resultaten nauwelijks af. Al twee jaar later besloot men tot de vorming van meer stadsdelen. In 1990 was het proces voltooid met als resultaat zestien stadsdelen. Alleen de binnenstad bleef voorlopig nog onderdeel van de centrale stad.

Eigenzinnige stadsdelen

De consequenties van de decentralisatie voor het welstandstoezicht bleven lang onduidelijk. Kreeg elk stadsdeel straks zijn eigen adviescommissie, of bleef de Schoonheidscommissie een centrale instelling met voor alle stadsdelen geldende

Welstand worstelt, maar komt weer boven

In cycli van twaalf jaar komen Haagse ambtenaren steeds weer met het idee de welstand af te schaffen, merkwaardig genoeg vaak kort na de verschijning van positieve rapporten over de welstandszorg. Zo'n wens tot afschaffing komt dan terecht in een nota over deregulering, wordt met verve door een minister in de Tweede Kamer verdedigd, waarna een storm van maatschappelijk protest opsteekt die in het parlement gehoor krijgt. Uiteindelijk wint de inhoud het van de deregulering. Het resultaat is wel een wetswijziging, maar steeds heeft dat de welstandsadviezing vooral verbetering gebracht.

Deze cyclus begon in 1983 met het *Actieprogramma deregulering* van het rijk, vlak nadat de rijksinspecteurs voor de volkshuisvesting hadden vastgesteld dat er nagenoeg geen problemen waren met de welstandszorg. Het actieprogramma: 'De Woningwet moet zo worden gewijzigd, dat iedere vorm van welstandstoetsing (behalve voor monumenten) onmogelijk wordt.' Dat standpunt kwam genuanceerd in een wetsvoorstel terecht: welstandstoetsing moest inderdaad worden verboden, behalve in 'gevoelige gebieden'. Minister Winsemius had daarbij beschermde stads- en dorpsgezichten voor ogen, nationale landschappen of andere belangrijke

natuur- en cultuurhistorische gebieden, maar liet de keus over aan de gemeenten. Een breed gesteund amendement van CDA-Kamerlid Van Noord trok na jaren van debat de stekker uit de plannen.

'Óf men heeft ondoordacht gehandeld, óf men had de vooringenomen wens om welstand af te schaffen, maar gaandeweg ontdekte men dat het welstandstoezicht niet gemist kan worden,' schreef oud-minister Schut een beetje vilein in 1984 in *Bestuursforum*. Jonkheer Beelaerts van Blokland, ook oud-minister, maakte in *Binnenlands Bestuur* duidelijk waarom: 'Als een vent zijn guld heeft openstaan, dan is dat maar een heel klein plekje, maar iedereen ziet 't. Zelf zie je het pas 's avonds als je thuiskomt, maar dan is het te laat. Een ontsierend element in een dorp is als een openstaande guld.'

Actie van de toenmalige Federatie Welstandstoezicht, met een tuinkabouter als mascotte, zal aan de politieke koerswijziging niet vreemd zijn geweest: het *Algemeen Dagblad* had geschreven dat voortaan tuinkabouters welstandsvrij konden worden geplaatst. Talloze artikelen bepleitten het belang van welstand, minister Elco Brinkman van Cultuur schreef nota bene een protestbrief aan Winsemius, en de Federatie stel-

de samen met het Nirov het rapport *Welstandsbeleid* (1983) op, waarin gepleit werd voor beleidsnota's met welstandscriteria, voor openbare vergaderingen van de onafhankelijke commissies, voor transparantie en democratisering, en een koppeling aan het ruimtelijke beleid. De Raad van State nam de argumenten uit dit rapport over in zijn kritiek op Winsemius' wetsvoorstel.

Dezelfde cyclus deed zich rond 1995 voor: toen kwam staatssecretaris Remkes met de gedachte om de welstand af te schaffen, terwijl rijksbouwmeester Dijkstra in de *Architectuurnota* juist had gepleit voor 'verbreding en verdieping' van het welstandswerk. Het resultaat van Remkes' actie was de wetswijziging van 2003, waarmee de voorstellen uit het rapport *Welstandsbeleid* van twintig jaar eerder werden ingevoerd.

En in 2007, na een zeer gunstig uitgevallen evaluatie van het welstandsbeleid, werd wederom ambtelijk voorgesteld de wettelijke grondslag voor de welstandscommissies te schrappen. Opnieuw maatschappelijk protest, weer een hoorzitting in de Tweede Kamer, met opnieuw als (voorlopige) uitslag een Kamermeerderheid die gedecentraliseerde zorg voor ruimtelijke kwaliteit belangrijker vindt dan minder regelgeving. Maar het einde is nog niet in zicht.

Geen heren met baard

Met welstand had Tjeerd Dijkstra, oud-rijksbouwmeester en emeritus hoogleraar, altijd een haat-liefdeverhouding. Zijn eerste ontwerp als beginnend architect werd zonder veel omhaal afgewezen door drie heren met baard, die een stevige rieten kap eisten op de door hem ontworpen bescheiden bungalow. In zijn periode als rijksbouwmeester (1979–1986) publiceerde hij dan ook prompt het boekje *Architectonische kwaliteit, een notitie over architectuurbeleid*. Dit pamflet drong via studenten, ontwerpers en ambtenaren door tot in de haarvaten van architectonisch Nederland. Dijkstra formuleerde een set begrippen en een vocabulaire om de kwaliteit van gebou-

wen te kunnen beoordelen. Na ruim 25 jaar is deze beschouwing in tal van welstandsnota's terug te vinden, in de vorm van de algemene criteria die de commissies hanteren bij de onderbouwing van hun adviezen.

Zijn schotschrift mag dan als de bijbel van welstand gelden, het is wel de bijbel van een ketter. Naar eigen zeggen heeft Dijkstra het 'altijd vertikt om in een welstandscommissie plaats te nemen'. De rol van supervisor past hem beter. Zijn ideale invulling: nog voordat de architecten worden ingeschakeld, met ontwikkelaars aan tafel zitten om de kaders voor het ontwerp te bespreken. Vervolgens het gesprek met de architecten voeren op basis van diezelfde kaders en open-

staan voor de manier waarop zij daarop reageren. Zo ontstaat het gewenste verband tussen stedenbouw en architectonische invulling, tussen het publieke en het private domein: door welstandsbegeleiding die start vanuit de stedenbouw en verloopt via supervisie.

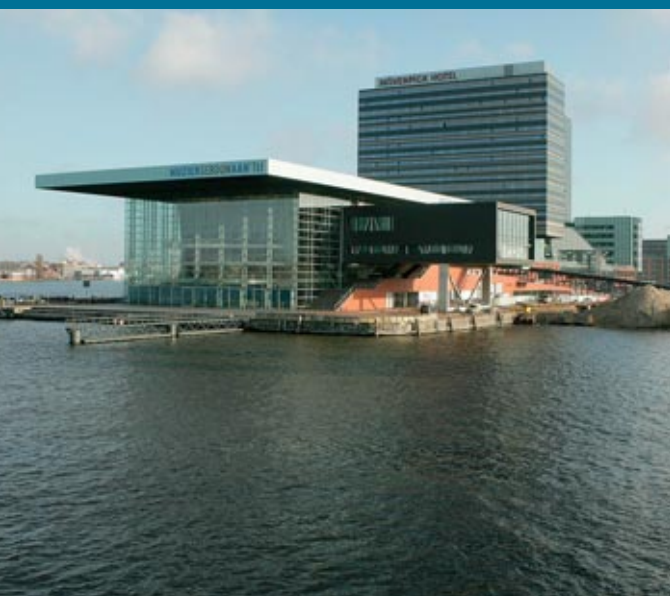
Dijkstra coördineerde van 1988 tot 1999 als supervisor de stedenbouwkundige planvorming voor de 'Centrale Zuidelijke IJ-oever'. Zo stond hij aan de wieg van opmerkelijke gebouwen als het Science Centre (nu NEMO) van de Italiaan Renzo Piano en het Muziekgebouw aan het IJ van het Deense architectenbureau 3xN. Terugblikkend constateert hij dat 'in een extreem korte tijd, zonder noemenswaardige conflicten en vertragingen, een centraal gelegen stadswijk langs het IJ is ontstaan die algemeen wordt gezien als een verrijking voor Amster-

dam'. Volgens Dijkstra is dit het gevolg van een goede afstemming van taken en verantwoordelijkheden, ook met de welstandscommissie, vanaf de eerste stedenbouwkundige planvorming tot en met de realisatie. Hij pleit er dan ook voor van dit proces te leren en de essentie ervan in te zetten om het welstandstoezicht te verbeteren. Al was het maar omdat daarmee een oplossing in zicht komt voor het probleem dat de reguliere welstand voortdurend achter de feiten aan moet lopen.

Het is tegen deze achtergrond niet verwonderlijk dat Dijkstra er een voorstander van is om voor de welstandsbegeleiding in samenhangende delen van de stad supervisors aan te stellen. 'Geef iedere supervisor voor een deel van zo'n gebied een eigen, persoonlijke verantwoordelijkheid. Laat hem of haar gespreks-

partner zijn voor alle partijen, inclusief de politiek. Samen vormen de supervisors dan het welstandscollege voor zo'n gebied. In dat kader kunnen zij uitgangspunten op elkaar afstemmen en elkaar kritiek geven. Natuurlijk, die supervisors zijn geen goden, je moet ze zorgvuldig selecteren en regelmatig hun verrichtingen evalueren. Maar het zijn zeker ook geen belegen heren met baard.'

LINKS: Het Muziekgebouw aan 't IJ, ontworpen door Kim Nielsen van het Deense architectenbureau 3xN. RECHTS: Het op de IJ-tunnel gebouwde wetenschapscentrum NEMO van Renzo Piano volgt de kromming van het tunneltracé.



STADSARCHIEF AMSTERDAM



STADSARCHIEF AMSTERDAM

Maquette van het eerste masterplan voor de Zuidelijke IJ-oever van Rem Koolhaas, 1992. Het Centraal Station, altijd als barrière gezien, zou door de toevoeging van voorzieningen tot balkon van de stad uitgroeien. Toen de samenwerking tussen gemeente en marktpartijen uiteenviel, maakte de gebiedsgerichte benadering plaats voor een aanpak per deelgebied.

taken en bevoegdheden? Deze onduidelijkheid kwam de Schoonheidscommissie niet ten goede, al helemaal niet omdat gelijktijdig in Den Haag voorstellen circuleerden om het hele welstandstoezicht in het kader van de deregulering maar af te schaffen (zie kader op pagina 11). Bovendien: wie was deze commissie dan eigenlijk wel dat zij dacht de plannen van een stadsdeel te kunnen dwarsbomen?

Bij tijd en wijle lieten de stadsdelen hun nieuwe macht gelden. In 1987 maakte de stadsdeelwethouder van Watergraafmeer fijntjes duidelijk hoe hij over de commissie

dacht, nadat zij een ontwerp voor een school als 'rauw stuk vreten' finaal had afgekeurd. De trappenhuisen waren volgens de commissie 'als taarten tegen het gebouw aangegooid'. De stadsdeelwethouder maakte zijn opwachting bij de commissie, maar niet om over het plan te praten. Hij meldde een contrair besluit te hebben genomen en wenste hierover niet meer in discussie te gaan. Wel wilde hij de aanwezigen erop attenderen dat ze niet meer waren dan een adviescommissie en dat hij als stadsdeelwethouder vrij was de adviezen wel of niet op te volgen. Daar kon men het mee doen.

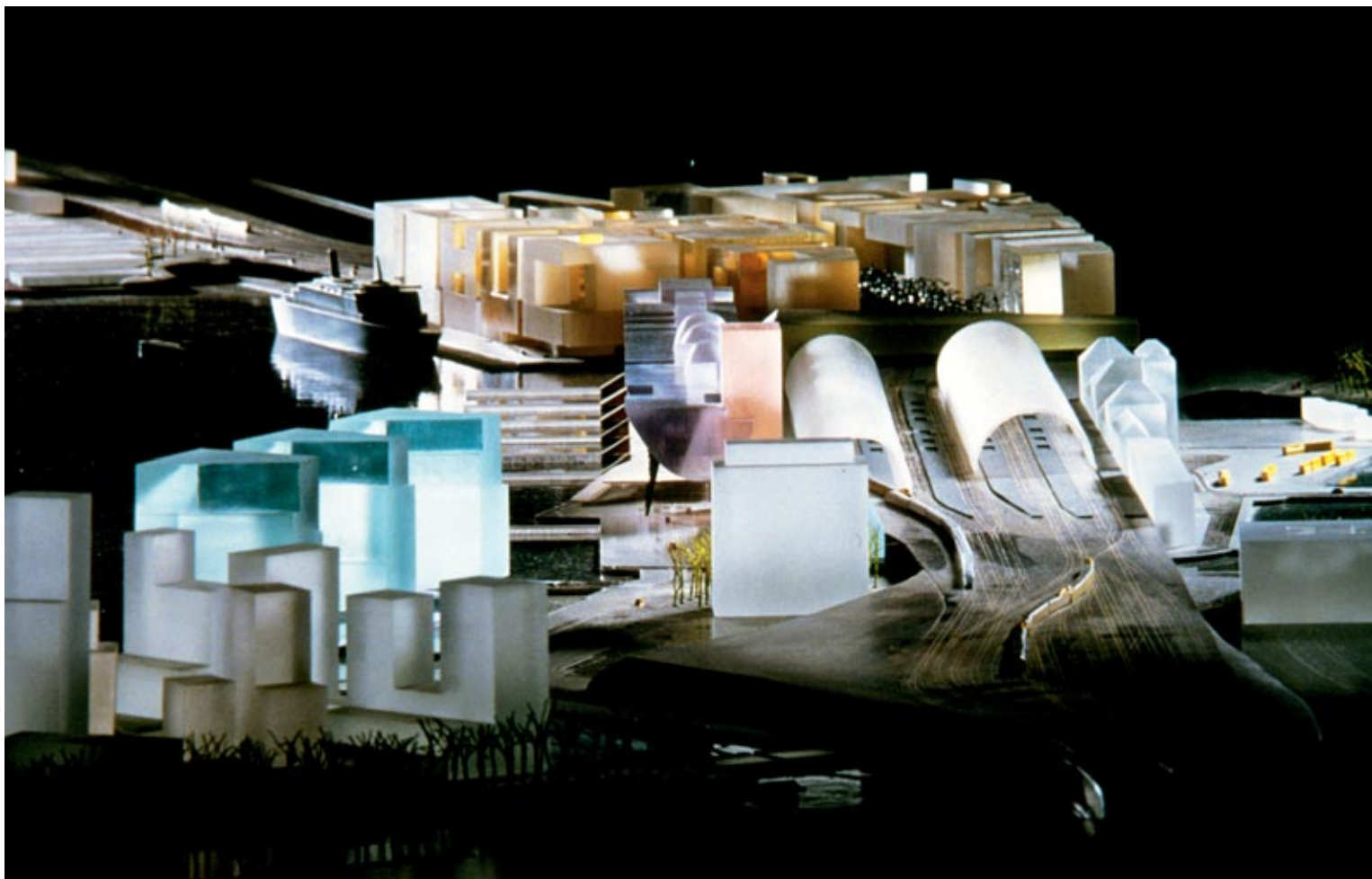
Per 1 januari 1990 werd de afdeling Coördinatie Stadsvernieuwing opgeheven. De aansturing van de stadsvernieuwing definitief over op de stadsdelen. De Schoonheidscommissie bleef een ongedeelde instelling, ressorterend onder de nieuwe Bouw- en Woningdienst met directeur Ab Vos als haar voorzitter. Alle stadsdelen hadden uiteindelijk besloten zich door deze centrale Schoonheidscommissie te laten adviseren. Wel maakte stadsdeel Zuidoost in 1993 alsnog gebruik van zijn bevoegdheid een eigen commissie aan te wijzen; men koos voor de welstandscmissie van de gemeente Diemen.

Accolade over alle instituten

Onder invloed van een florerende economie stonden op tal van markante plekken in de stad ingrijpende veranderingen op stapel. Voor een welstandscmissie was het lastig om bij grotere projecten het totaalbeeld in de gaten te houden. Iedereen zag dan ook het nut in van de aanstelling van supervisors bij omvangrijke plannen.

Na het debacle van Amsterdam Waterfront, waarbij de Zuidelijke IJ-oever integraal in één ambitieus plan zou worden aangepakt, werd Tjeerd Dijkstra in 1987 benoemd als supervisor voor de IJ-oever. Twee jaar later kreeg hij bovendien, samen met Jo Coenen, de supervisie over het KNSM-eiland. Voor het tuinbouwgebied Sloten was de benoeming van een supervisor in voorbereiding. Later zou Dijkstra ook als supervisor voor Noord ingeschakeld worden. Edzard Luursema werd in 1988 aangesteld als thematisch supervisor voor de Gordel '20-'40.

Maar probleem bleef dat dwars door de stad de grenzen tussen de stadsdelen liepen, met hun eigen inzichten en culturen en uiteenlopende kwaliteitsopvattingen. De samenhang van de stad was niet alleen het zorgenkind van de Schoonheidscommissie. De Amsterdamse Kunstraad kwam in 1986, mede namens de ARS en de ARM





Het KNSM-eiland in 2000, met aan de kop Emerald Empire van architect Jo Coenen, en daarachter de superblokken Barcelona (Bruno Albert) en Piraeus (Hans Kollhoff en Christian Rapp). De discussie in de commissie spitte zich toe op de constrasterende kwaliteiten van deze superblokken, terwijl ze toch deel waren van hetzelfde stedenbouwkundige plan.

(Amsterdamse Raad voor de Monumentenzorg), met het verzoek aan B en W om de functie van stadsbouwmeester in ere te herstellen. Uiteraard steunde de Schoonheidscommissie dit voorstel. In de dagelijkse praktijk deed het gemis van een stadsbouwmeester zich volgens haar voortdurend voelen. Alleen vond ze het geen geslaagd idee deze functionaris tot voorzitter van de Schoonheidscommissie te maken.

Het verzoek om de instelling van een stadsbouwmeester, 'als een accolade over alle instituten, waardoor voorkomen wordt dat alleen incidenten worden beschouwd,' sneuvelde om financiële redenen, ook na een tweede poging.

Krachtpatzers en duizendpoten

Twee jaar later, in 1988, drongen de drie instellingen opnieuw aan op het beter bewaken van de samenhang in de stad. In het advies *Over openbare ruimte en kwaliteit. Van welstand als zorg achteraf naar conditionering als voorzorg* stelden ze voor zes supervisors te benoemen, die de scepter zouden zwaaien over zes te vormen clusters: de binnenstad, de negentiende-eeuwse wijken, de Gordel '20-'40 plus Watergraafsmeer, de Westelijke Tuinsteden plus Buitenveldert, Noord en ten slotte Zuidoost.

Het zestal zou over alle fasen van het planproces adviseren – over stedenbouwkundige aanpak, programma, openbare ruimte, architectuur en afstemming van de verschillende componenten. De supervisors zouden elk afzonderlijk de kleinere projecten behandelen en gezamenlijk de grotere projecten. Daarom konden volgens dit plan de Commissies voor de Oude en de Nieuwe Stad verdwijnen. Volgens de opstellers van het advies paste hun plan, met zijn veel eenvoudiger structuur, bij de trend in Den Haag naar deregulering. Ook maakte de nieuwe ontwerp-wet het éénhoofdige welstandstoezicht, dat met de

STADSARCHIEF AMSTERDAM

HERMAN WIJTEN

RECHTS: In het 'Wilde Westen' rondom station Sloterdijk wreekte zich volgens de commissie dat goede stedenbouwkundige uitgangspunten ontbraken. In 1990 meldde zij B en W hierdoor geen verdere plannen in deze gebieden te kunnen beoordelen.

ONDER: Het hoofdkantoor van PTT-Telecom: een gebouw 'dat wordt opgevat als het centrum van de wereld'.

Woningwet van 1962 vervallen was, juist weer mogelijk.

De Schoonheidscommissie reageerde kort en bondig. Zij was niet tegen de zes supervisors, maar wél tegen de 'hieruit voortvloeiende conclusie dat hierdoor het welstandstoezicht kan worden opgeheven'. Dit niet uit 'pluche-gehechtheid', maar omdat een supervisorycollege met zulke verregaande bevoegdheden 'een volledig almachtig leven' kon gaan leiden. Gezien de taakstelling zouden deze supervisors ook 'van het kaliber krachtpatser en duizendpoot' moeten zijn. Waren die wel te vinden? En moest ieder van hen niet ook een plaatsvervanger hebben? Het voorstel kreeg ook bij de politiek geen voet aan de grond.

Kantoorcolossen in Wilde Westen

Ondertussen ontwikkelde het KNSM-eiland zich tot een 'krachtig vormgegeven nieuw



STADSARCHIEF, AMSTERDAM

stadsgebied, met een heel eigen karakter van wonen op een eiland,' aldus het jaarverslag van de Schoonheidscommissie over 1991/1992. En dat dankzij de sterke betrokkenheid van de supervisors Dijkstra en Coenen bij alle fasen van het proces.

Minder goed ging het in Teleport, het 'Wilde Westen'. De uitgave van grond voor mega-kantoorgebouwen had prioriteit gekregen boven een goede ruimtelijke ordening. Op pijnlijke wijze wreekte zich hier volgens de commissie de reeks ad-hoc ingrepen. Gebouwen waren veelal willekeurig terechtgekomen op hun grondstukken

en waren ontworpen 'als het centrum van de wereld; de architectonische slag in de ruimte, oftewel alles kan, alles is goed'. Zo werd het kantoor van de PTT vanwege het gebrek aan stedenbouwkundige inpassing afgewezen door de Schoonheidscommissie. Om economische redenen werd contrair aan dit advies toch vergunning gegeven voor de bouw.

En helemaal mis liep het met de supervisie in Noord. Weliswaar voltrok de planvorming rond Twiske-West zich goed, maar bij een gezichtsbepalend project aan het Buikslotermeerplein legde het stadsdeelbestuur het negatieve advies van supervisor Dijkstra naast zich neer. En in Banne-Oost koos het stadsdeel uit de door projectontwikkelaars ingediende plannen juist een plan waarover de supervisor negatief had geoordeeld. Na nog wat incidenten was de maat voor hem vol. In 1992 schortte Dijkstra zijn werkzaamheden op, 'in afwachting van meer duidelijkheid over de kaders waarbinnen hij zijn functie moest uitoefenen'. En daar bleef het bij.

'Hechte ruimtelijke systemen zoals de grachtengordel, of het Plan Zuid van Berlage zullen voorlopig niet meer ontstaan,' constateerde de Schoonheidscommissie kritisch in haar jaarverslag 1991/1992. Zolang stedenbouw was gereduceerd tot het opstellen van stedenbouwkundige programma's van eisen, waarin het maximaliseren van bouwvolumes en grondopbrengsten de belangrijkste overweging vormde, was weinig verbetering te verwachten. Om hier ten slotte met enige bitterheid aan toe te voegen: 'Daar helpt ook het aanstellen van een supervisor niet in.' ■





TIJDGEEST BEÏNVLOEDT WAARDERING VOOR MONUMENTEN

Levende of dode monumenten

Amsterdam is de grootste monumentenstad van Nederland. De grachtengordel, tal van kerken, culturele gebouwen en industriële panden, maar ook 'gewone' woonhuizen zijn actuele getuigen van de geschiedenis van de stad. In de omgang met monumenten keert één dilemma steeds terug: zijn zij onveranderlijke decorstukken, of eerder levende organismen die ook eigentijdse relaties kunnen aangaan met hun omgeving?



Opslag van oud materiaal
bij het restauratieatelier
Uilenburg, Nieuwe Uilen-
burgerstraat 91, in 1981.



ONDER: Na sloop van drie krotten en een zoste-eeuws pand in de Kerkstraat verrezen in 1965 vier identieke huizen met halsgevels. Een laagje lijnolie op het metselwerk zorgde voor extra visuele verbinding. De Schoonheidscommissie vond het plan enigszins 'fantasievol', maar adviseerde 'in beginsel gunstig'.

LINKS: Kerkstraat 192-198, kort voor de 'restauratie'.

IN 1975 VIERDE Amsterdam zijn 700-jarig bestaan met een terugblik op het glorieuze verleden van de Gouden Eeuw. In de historische binnenstad waren onder begeleiding van Bureau Monumentenzorg inmiddels veel panden gerestaureerd. Herstel van het zeventiende- en achttiende-eeuwse stadsbeeld was daarbij de leidraad geweest, naast de opvatting dat monumenten gebruiksvoorwerpen zijn waarin men bijvoorbeeld ook vandaag de dag moet kunnen wonen of werken.

Die benadering verschilde van het uitgangspunt van de Rijksdienst voor Monumentenzorg, die behoud van de oudheidkundige waarden vooropstelde en monumenten vooral interpreteerde als geschiedkundige documenten. Nu legde ook het Amsterdamse bureau bouwkundige gegevens van oude panden vast in tekeningen en foto's, en bouwde het een groot kennisdossier op van kunsthistorische, typologische en bouwhistorische informatie. Tegelijk echter werkte men samen met particuliere eigenaren en stichtingen aan

het herstel van woonhuizen en andere panden, om zo de verloedering in de binnenstad en de dreigende cityvorming een halt toe te roepen.

Op ambachtelijke wijze werden gevels van panden gereconstrueerd, topjes toegevoegd en vensterinvullingen vervangen door een achttiende-eeuwse roedeverdeling. Menig pand kreeg zelfs een onderpui, geveltop, sleutelstukken of historische profielen van inmiddels gesloopte gebouwen. Zoveel mogelijk kreeg een monumentaal pand zijn woonfunctie terug door het in appartementen te splitsen. Ook verrezen er kantoorpanden opgetrokken uit staal en beton achter monumentale en met subsidie gerestaureerde historische gevels, waarbij de oorspronkelijke structuur van het pand aan de bedrijfsfunctie was opgeofferd. Om restauraties van monumenten rendabel te maken, werd een extra bouwlaag zonder problemen toegevoegd.

Ondanks deze vindingrijke inspanningen werd er in de binnenstad veel gesloopt. Waardevolle onderdelen werden opgesla-

gen op een werf en wachtten op een nieuwe bestemming. De Schoonheidscommissie benadrukte dat men de binnenstad niet als een decorstuk moest opvatten, maar ontegenzeggelijk was het stadsbeeld in 1975 na twee decennia monumentenzorg behoorlijk verfraaid.

Geen buizen maar huizen

Het politieke getij waarin Bureau Monumentenzorg (opgericht in 1953) zijn werk deed, was aanvankelijk niet gunstig. De gemeente ging nog steeds uit van de scheiding van wonen en werken, zoals vastgelegd in het Algemeen Uitbreidingsplan uit 1935. De oude binnenstad werd niet geschikt geacht voor wonen, maar zou een nieuwe bestemming krijgen als financieel, zakelijk en administratief centrum waartoe grote panden in hedendaagse vormgeving moesten worden gebouwd. Monumenten van grote historische en esthetische betekenis zouden worden gerestaureerd, als eilandjes van herinnering aan een voorbij verleden, maar het

gewone woonhuis dat veelal in slechte bouwkundige staat verkeerde moest worden gesloopt. Met name de Jordaan en de Oostelijke Eilanden moesten zo snel mogelijk worden gesaneerd.

Alle aandacht ging aanvankelijk uit naar de aanleg van woonwijken als tuinsteden, waar bewoners uit de verloederde wijken woningen konden betrekken met een goede bezonning en een gezonde, functionele inrichting, liggend in een ruime en groene omgeving. Vanwege de zakelijke cityfuncties was bereikbaarheid van de binnenstad van groot belang. In de traditie van de negentiende eeuw werden brede verkeersroutes gerealiseerd en het dempen van grachten voor het creëren van parkeerplaatsen overwogen. Toen ook de zuidoostelijke lob in de Bijlmermeerpolder realiteit werd, was een metroverbinding voorwaarde voor het goed functioneren van de wederopbouwstad. Delen van de Nieuwmarktbuurt zouden daarvoor moeten wijken. Ook de negentiende-eeuwse ring en delen van de Gordel '20-'40 zouden op de schop gaan, omdat men de woondichtheid daar veel te hoog vond.

Er kwam protest tegen de aantasting van het stadsbeeld en het slopen van woningen. Bewoners, maar ook zakenlieden en oud-politici zetten zich vanaf de jaren vijftig in voor behoud van het oude stadsbeeld en hergebruik van historische panden. De Monumentenwet van 1961 maakte het mogelijk dat veel gebouwen van voor 1850 de rijksmonumentenstatus kregen. Daarnaast bezetten krakers leegstaande panden om erin te gaan wonen en werken. Hun acties, vaak ondersteund met ludieke leuzen ('redt un pandje, bezet un pandje', 'geen buizen maar huizen'), zorgden via de media voor positieve publieke belangstelling.

Huis De Pinto

Monumentenliefhebbers en krakers vonden elkaar in de strijd om het behoud van een zeventiende-eeuws pand in de Nieuwmarktbuurt, dat moest wijken voor een nieuwe verkeersweg. De acties om dit De Pintohuis te redden slaagden begin jaren zeventig. Er kwamen hier geen grootschalige kantoorgebouwen op het ondergrondse metrotracé en de buurt werd volgens de

Het geredde De Pintohuis in 1976. Opmerkelijk genoeg keerde architect Herman Knijtijzer, lid van de commissie Oude Stad, zich tegen de reddingsacties. Hij treurde om de Jodenwijk die in de oorlog van zijn bewoners was beroofd en vond het beter dat deze ontzieldde buurt een geheel nieuwe gedaante kreeg. Pijnlijke herinneringen kun je immers beter wegstoppen.

oude rooilijnen en met behoud van zijn woonfunctie herbouwd. Het gerestaureerde De Pintohuis werd in 1975 door koningin Juliana geopend.

Na dit keerpunt liet het stadsbestuur het streven naar cityvorming en grootschalige sanering van oude woonbuurten vallen. In plaats van volledige stadsvernieuwing kwam er 'bouwen voor de buurt', waarbij behoud van het historische stratenpatroon en van de gestapelde woningblokken





STADSARCHIEF AMSTERDAM

uitgangspunt was. Bovendien werden steeds meer woningen verbeterd in plaats van nieuw gebouwd. Het stadsbestuur legaliseerde kraakacties door de panden op te kopen en te verbouwen tot HAT-eenheden (woonruimte in het kader van de subsidieregeling Huisvesting Alleenstaanden en Tweepersoonshuishoudens), waarbij krakers vaak een grote rol hadden in de planvorming. Voor grotere gekraakte panden, zoals in onbruik geraakte industriële gebouwen of kantoren, ontwikkelde de gemeente in de jaren negentig een broedplaatsenbeleid. Een deel van deze gebouwen kreeg een monumentenstatus.

Zo kwamen er betaalbare woon- en werkplekken op een aantal toplocaties en begon een proces van gentrification. Wonen in de stad werd vanaf eind jaren tachtig weer populair, ook in het duurdere segment. In 1999 werd de gehele binnenstad

binnen de Singelgracht tot van rijkswege beschermd stadsgezicht aangewezen. Voor de bescherming van het ruimtelijk erfgoed bood dat extra mogelijkheden.

Namaakstijlen

Bij monumentaal erfgoed in Amsterdam werd lang vooral aan de Gouden Eeuw gedacht, de bloeiperiode die ook bij de viering van het 700-jarig bestaan centraal stond. Het duurde even voordat jongere monumenten uit de negentiende en twintigste eeuw de vereiste aandacht kregen.

Voor enkele negentiende-eeuwse kerkgebouwen kwam dit inzicht te laat. Dat zij in de jaren zestig en zeventig ten prooi vielen aan de slopershamer, was niet alleen het gevolg van ontkerkelijking en gebrek aan geld voor onderhoud en restauraties. Bepalend was ook dat architecten en (kunst)historici aanvankelijk weinig

Hergebruik van industriële panden

De kraakbeweging speelde een sleutelrol bij het behouden van een aantal markante industriële gebouwen in Amsterdam. Krakers ontdekten de vele mogelijkheden van deze panden voor onorthodox wonen en werken, waarna de gemeente dit uitbouwde tot het broedplaatsenbeleid. Relatief jonge monumenten drongen zo door tot de rijksmonumentenlijst of kregen een status als gemeentelijk monument.

Een bekend voorbeeld is graansilo Korthals Altes, die sinds 1897 als een middeleeuwse burcht de westelijke toegang tot de haven van Amsterdam bewaakt. J.F. Klinkhamer ontwierp het bakstenen gevaarte als onderdeel van de Stelling van Amsterdam. In 1952 kwam er een betonnen exemplaar naast. Toen in de jaren tachtig de graanopslag naar elders verhuisde, dreigde sloop van deze markante gebouwen. Krakers verrijdelen dit in 1989 en stichtten er woningen, ateliers en feestruimtes. De bakstenen silo werd rijksmonument. Een lang proces van herbestemming volgde, want hoe creëer je woningen met behoud

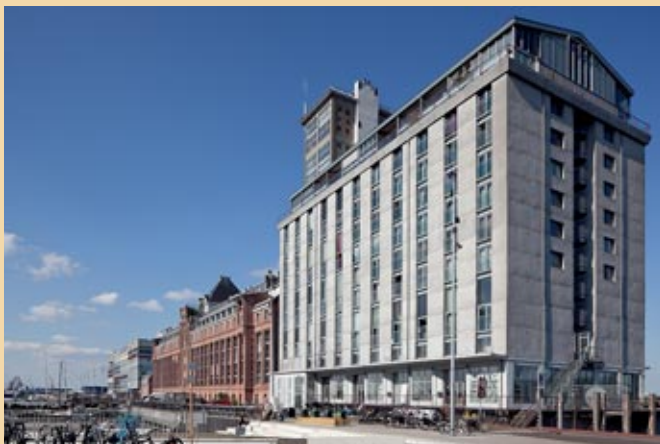
van de karakteristieke industriële architectuur met zijn gesloten exterieur en verticale schachten? Uiteindelijk bouwde architect André van Stigt de beide silo's in de periode 1997–2000 om tot woningen, ateliers en bedrijfsruimtes. Volume, silhouet, maatvoering en details van de silo's bleven gespaard; wel veranderden vensteropeningen het onverbidde karakter van de gebouwen.

Koelpakhuis De Zwijger aan de Oostelijke Handelskade is een ander voorbeeld. In 1933 ontworpen door J. de Bie Leuveling Tjeenk, was het in 1988 als potentieel gemeentelijk monument geselecteerd vanwege zijn markante silhouet en bijzondere typologie en betonconstructie. Het was gekraakt als oefenruimte voor popmuzikanten. In 1997 kreeg het gebouw officieel een culturele bestemming. Met het verbouwingsplan van Bureau Van Stigt – inclusief een brugverbinding naar het Java-eiland dwars door het pakhuis heen – stemde de welstandscommissie in 1999 in. Toen echter scheurvorming optrad, vroeg de gemeente alsnog een sloopvergunning aan. Het

Cuypersgenootschap kwam in actie en wist voorbescherming als toekomstig rijksmonument af te dwingen. Het plan voor de doorgang bleek technisch toch haalbaar. In 2001 kreeg het pand de status van rijksmonument. Als centrum voor creatieve industrie leidt Pakhuis de Zwijger inmiddels een bloeiend bestaan.

LINKS: De graansilo Korthals Altes en de in 1952 toegevoegde betonnen silo na de herbestemming tot woningen, ateliers en bedrijfsruimtes, naar ontwerp van André van Stigt, 1997–2000.

RECHTS: Het verkeer over de Jan Schaeferbrug, de tweede verbinding van het Java- en KNSM-eiland naar de 'vaste wal', rijdt dwars door het voormalige koelpakhuis Willem de Zwijger.



PAUL VOS DE WAELE



PAUL VOS DE WAELE

RECHTS: Voorstanders van het behoud van de rooms-katholieke kerk De Posthoorn (Haarlemmerstraat 124–126) delen pamfletten uit aan de kerkgangers om sloop te voorkomen.

ONDER: De voormalige Pniëlkerk, in de volksmond 'het theelichtje' genoemd, van architect Boeyinga (1954) werd in 2005 getransformeerd tot theater en multicultureel centrum (Groos & Co architecten/ OIII architecten).

interesse hadden voor deze gebouwen in 'namaakstijlen'. Van de zes kerkgebouwen die architect Pierre Cuypers in Amsterdam vanaf 1860 realiseerde, zouden er uiteindelijk drie sneuvelen. In 1968 werd de Maria Magdalenakerk aan het Spaarndammerplantsoen gesloopt en in 1971 de Sint Wilibrorduskerk op de hoek van Amsteldijk en Ceintuurbaan. In 1990 zou dit nog een vervolg krijgen met de afbraak van De Liefde aan de Bilderdijkstraat.

Twee andere kerkgebouwen van Cuypers' hand overleefden op het nippertje, dankzij het protest van omwonenden die het vertrouwde middelpunt van hun buurt niet

wilden laten plaatsmaken voor bijvoorbeeld sociale woningbouw. Dat lot bedreigde de Posthoornkerk aan de Haarlemmerstraat begin jaren zestig. De kerk kwam in 1972 op de rijksmonumentenlijst, maar de gemeente wilde de sloop toch doorzetten. Terstond werd de kerk gekraakt. Jaren van onzekerheid en groeiende onderhoudsachterstand volgden. De Schoonheidscommissie schaarde zich achter de wens om de kerk vanwege zijn markante silhouet en architectonische waarde te behouden.

Ook de eveneens met sloop bedreigde Vondelkerk van Cuypers aan de Vondelstraat was inmiddels gekraakt. In beide gevallen wisten particuliere stichtingen een financieel reddingsplan te ontwerpen en voldoende gelden in te zamelen. Architect André van Stigt ontwierp in de kerkgebouwen een glazen inbouw op basis van Cuypers' maatsysteem, zodat ze als cultureel centrum en als kantoorruimte konden worden geëxploiteerd. Eind jaren tachtig waren de twee kerkgebouwen aan een nieuw leven begonnen. Een voortdurende zorg bij het hergebruik van kerkgebouwen is wel om een passende functie te vinden; hun betekenis schuilt niet alleen in hun karakteristieke silhouet en architectuur, maar ook in hun rol als openbaar ontmoetingscentrum.

Tweede Gouden Eeuw

Ook enkele andere acties tot redding van erfgoed van jonger datum hadden eind jaren zeventig succes, zoals die voor behoud van een Jugendstil-verzekeringkantoor uit 1900 van de architecten J. en C. Verheul op de hoek van Singel en Raadhuisstraat. De gevel van dit 'Witte Huis' werd opgenomen in het ontwerp van Theo Bosch voor het P.C. Hoofthuis van de Universiteit van Amsterdam. Resultaat had ook de actie tot



STADSARCHIEF AMSTERDAM



STADSARCHIEF AMSTERDAM



STADSARCHIEF AMSTERDAM

redding van de Hollandsche Manege bij het Vondelpark, ontworpen in 1882 door bureau Van Gendt. De manege behield zijn functie.

Het in 1984 opgerichte Cuypergenootschap bracht via publicaties het erfgoed uit de negentiende en vroege twintigste eeuw onder de aandacht en startte menigmaal succesvolle procedures om een monumentenstatus voor een met sloop bedreigd gebouw te krijgen. Uit wetenschappelijk onderzoek bleek steeds meer hoe waardevol architectuur en stedenbouw uit deze periode zijn en hoezeer zij het karakter van de stad en het stadsbeeld hebben bepaald. Eind jaren tachtig startte het rijk de inventarisatie van architectuur uit de periode 1850 tot 1940, maar slechts tweehonderd gebouwen uit de ‘Tweede Gouden Eeuw’ in Amsterdam konden als rijksmonument worden geselecteerd.

Daarom kwam er een vervolg met het Gemeentelijk Monumenten Project

Jongere Bouwkunst (GMP), waarna allerlei gebouwtypen – ook van lokale architecten en van anonieme timmerbazen en metselaars – een gemeentelijke monumentenstatus kregen. Dat gold eveneens voor parken en begraafplaatsen, bruggen en straatmeubilair. Onderzoek dat door Bureau Monumenten & Archeologie (resultaat van een fusie in 2002 met de gemeentelijke archeologische dienst) in 2007 werd afgerond, verduidelijkte hoezeer architectuur en stedenbouw hand in hand gaan: de kwaliteit en identiteit van gebouwen, complexen en wijken schuilen vaak in de onderlinge samenhang. Daarom is respectvol omgaan met alle historische architectuur en stedenbouw van belang.

Lelijk is geen argument

De herwaardering die volgde op de verguizing van de negentiende-eeuwse neostijlen, maakt wel bijzonder duidelijk dat ons beeld van het verleden en de waarden die eraan worden toegekend aan voortdurende verandering onderhevig zijn. Blijkbaar is onze omgang met erfgoed dynamisch en maken we eigentijdse keuzes om gebouwen en complexen als monumenten te beschermen.

Dat geldt ook voor de waardering van architectuur uit de wederopbouwperiode. Niet voor niets had de reizende tentoonstelling, waarmee de Rijksdienst voor Monumentenzorg in 2004 aandacht vroeg voor de architectuur tussen 1940 en 1965, als titel *Lelijk is geen argument*. In 2007 publiceerde minister Plasterk een lijst van honderd aanstaande rijksmonumenten uit de wederopbouwperiode. Vlak daarna

LINKS: In 2007 werd het Wibauthuis gesloopt, het ‘technisch hoofdkantoor van de Amsterdamse sociaal-democratie’ uit de jaren zestig van Norbert Gawronski.

ONDER: In 2009 moest het in 1968 voltooide, markante stationspostkantoor aan de Oosterdoks-kade van P.J. Elling wijken voor nieuwbouw. Een plaats in de gemeentelijke Top 100 van naoorlogs erfgoed mocht niet baten.

kwam Amsterdam met een Top 100 van naoorlogs erfgoed. Veel naoorlogse architectuur – van belang vanwege vormgeving, materiaalgebruik en constructie, stedenbouwkundige inbedding en sociaal-culturele betekenis – is echter recent gesloopt, zoals het Wibauthuis uit de jaren zestig van Norbert Gawronski, waar het machtige Publieke Werken zetelde, het markante postgebouw op het Oosterdoks-eiland uit 1968 van P.J. Elling, waarvan het laatste deel als tijdelijke behuizing van het Stedelijk Museum zijn zwanenzang zong, of de Pius X-kerk van J. van der Laan uit 1960, evenals ‘Post CS’ onderdeel van de gemeentelijke Top 100.

In de Westelijke Tuinsteden, waar de overheid na de oorlog met zoveel vuur haar visie op volkshuisvesting realiseerde, is de grote transformatie al een decennium aan de gang. Hoe bescherm je naoorlogse woonwijken waar de leefbaarheidsproblemen zich opstapelen en de woningen technische gebreken vertonen? Hoe ga je om met de royale groene ruimte, die nu anders dan destijds wordt gewaardeerd? Hoe behoud je de zeggingskracht van deze architectuur in samenhang met de openbare ruimte waarmee ze destijds is ontworpen?

Afleebaarheid

Volgens het huidige beleid zijn de culturele en bouwkundige waarden van monumenten het beste beschermd, wanneer ‘behouden’ voor ‘vernieuwen’ gaat en de bouwgeschiedenis van een monument blijvend wordt gerespecteerd: monumenten moet je niet primair mooi maken, maar mooi houden. De geïntegreerde Commissie voor Welstand en Monumenten (zie kader) vraagt van architecten om het monument zeer goed te bestuderen, opdat nieuwe functies zich voegen naar het bestaande gebouw. De ingrepen moeten contextueel en conceptueel helder zijn.

Afleebaarheid van nieuwe ingrepen doet daarbij recht aan de gelaagde geschiedenis



JAN VERSNEL/MARIA AUSTRIA INSTITUUT

RECHTS: Het structuralistische daklandschap op de AMRO-bank aan het Rembrandtplein uit de jaren zestig, ontworpen door H. Zwiers, na de transformatie door Kees Rijnbout.
 ONDER: Stadsdeel De Baarsjes besefte in 1991 dat ingrijpen in de eenheid van stedenbouw en architectuur van Berlage gelijkstond aan een doodzonde en koos voor herbouw van de toren in de noordwand van het Mercatorplein.

van monumenten, al is er vaak discussie over de schoonheid ervan, zoals in 1984 over de nieuwe Concertgebouwvleugel van Pi de Bruijn. En moet elke nieuwe toevoeging omkeerbaar zijn, zoals de welstandscommissie in 2003 eiste in het geval van de Pniëlkerk van architect B.T. Boeyinga uit 1954? Dit tot multicultureel centrum omgevormde kerkgebouw heeft inmiddels de gemeentelijke monumentenstatus gekregen. Of kan herontwikkeling op basis van een latere ingreep juist een uitgangspunt zijn, zoals bij de vernieuwing van de uit 1926 daterende AMRO-bank aan het Rembrandtplein? Eind jaren zestig was op deze schepping van H.P. Berlage en B.J. Ouëndag een dakopbouw gerealiseerd, die op een moderne wijze verwees naar het karakteristieke Amsterdamse daklandschap. Aanvankelijk bestond het plan deze toevoeging van architect H. Zwiers te verwijde-



PAUL VOS DE WAELE

ren, maar na lang beraad met de Commissie voor Welstand en Monumenten werd de dakopbouw – die ‘een zeldzaam voorbeeld van structuralisme in de binnenstad’ werd genoemd – richtinggevend voor de transformatie van het daklandschap door Kees Rijnbout. Bij het omgaan met monumenten is het dus zaak per geval karakteristieke waarden vast te stellen, die soms ook latere ingrepen kunnen betreffen.

Authenticiteit

De Commissie voor Welstand en Monumenten houdt onverminderd vast aan het uitgangspunt dat de bouwgeschiedenis van een monument wezenlijk van waarde

is. Wegpoetsen daarvan is in principe documentaire geschiedvervalsing. Minder strikt echter dan in de jaren tachtig is zij in de afwijzing van reconstructie. Als een getrouw beeld van het oorspronkelijke ontwerp bestaat, kan reconstructie betekenisvol zijn in de hedendaagse stad, zoals de in 1995 herbouwde toren van H.P. Berlage aan het Mercatorplein.

In het huidige discours over erfgoed wordt het authenticiteitsvraagstuk sowieso pluriformer benaderd: als het waarderen van erfgoed een hedendaagse constructie is, wat is dan de betekenis van authenticiteit? De recent opgeleverde blauw-witte en op de vlucht gebouwde panden in de Oudezijds Armsteeg, ontworpen door Kees Doornenbal (Rappange & Partners), spelen in op de beleving van de toerist die Delftsblauwe huisjes van de KLM verzamelt als herinnering aan Holland. Tegelijk herstellen ze de woonfunctie op de small

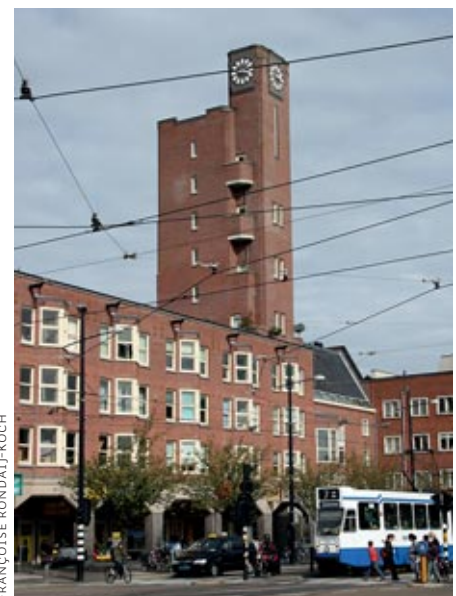
Welstandscommissie fuseerde met monumentencommissie

Volgens de nieuwe Monumentenwet van 1988 moest elke gemeente zich door een speciale commissie laten adviseren over bouwplannen waarvoor een monumentenvergunning vereist was. Dat leidde in Amsterdam nogal eens tot afstemmingsproblemen met het welstandstoezicht. Hoewel de in 1990 ingestelde ‘Monumentencommissie Amsterdam’ en de Schoonheidscommissie al gauw het nut ervan inzagen om met elkaar te overleggen over dergelijke aanvragen, kwamen toch regelmatig tegenstrijdige adviezen uit de bus.

Vanaf 1993 streefden beide commissies ernaar de adviezen gezamenlijk uit te brengen, als uitweg uit de soms ‘lichtelijk gespannen’ verhouding en de onderlinge controversen. Terwijl de Monumentencommissie zich vooral richtte op het behoud van historische waarden en ‘een mooie restauratie’, drong de Schoonheidscom-

missie eerder aan op ‘eigentijdse oplossingen’ vanuit de visie van monumenten als levende organismen.

Om beter het evenwicht te bewaken tussen cultuurhistorische afwegingen en de dynamiek van de stad besloot de gemeenteraad beide organen samen te voegen. Eind 1995 werd de nieuwe Commissie voor Welstand en Monumenten geïnstalleerd. Kunsthistorici en restauratie-architecten gingen deel uitmaken van de commissie om gezamenlijk met de architectleden het spanningsveld tussen behoud en vernieuwing te overbruggen. Van onschatbare waarde is de inbreng van Bureau Monumentenzorg (sinds 2002 Bureau Monumenten & Archeologie), dat in de vorm van preadviezen nauwkeurig de monumentale waarden en bouwgeschiedenis van een pand in kaart brengt, waardoor dit afwegingsproces goed kan plaatsvinden.



FRANÇOISE RONDAIJ-KOCH



DOK ARCHITECTEN

LINKS: De commissie had moeite met de overkapte binnenplaats van het Scheepvaartmuseum, maar ging akkoord omdat de ingreep reversibel is en van buitenaf niet zichtbaar. Ook zal de binnenplaats nageenough leeg blijven en qua klimaat de sfeer van een buitenruimte behouden (L. van der Pol, Dok Architecten).
 ONDER: Woningbouw in de Oudezijds Armsteeg van K. Doornenbal (Rappange & Partners).



RAPPAGE & PARTNERS

percelen van de middeleeuwse stadskern, waarmee ze getuigen van historisch besef. Volgens sommigen is hier sprake van ironie, maar anderen bespotten juist het idee de Haringpakkerstoren geheel in oude stijl te herbouwen. Dit laatste plan is inmiddels door de gemeente afgewezen, als zijnde ‘pseudo-historisch’ en daarmee juist een aantasting van de authenticiteit van de binnenstad.

Zoveel mogelijk bevordert de Commissie voor Welstand en Monumenten dat historische waarden van monumenten worden gerespecteerd, of het nu houtconstructies uit de middeleeuwen, stenen muren uit de Gouden Eeuw, kleursporen uit de achttiende eeuw, metselwerk van de Amsterdamse School, of betonskeletten uit de wederop-

bouwperiode zijn. Ook wordt beklemtoond dat ruimtelijke structuren van betekenis zijn. Het daklandschap geldt nadrukkelijk als vijfde gevel, want hoe ernstig schaad je het stadsbeeld niet als je daar te veel verwarring zaait. De relatie van het monument met zijn omgeving is van belang en uiteraard zijn ook kunsthistorische waarden, met name bij interieurs, van grote betekenis.

Beschermen betekent niet dat er niets mag, maar vraagt wel dat eigentijdse ingrepen een monument niet onnodig aantasten. Ze moeten vanuit een sterk ontwikkeld historisch bewustzijn geschieden en tegelijkertijd voor het heden van waarde zijn. ■

Neutrale stof tussen glansnummers

Op 1 januari 2006 viel vanwege bezuinigingen het doek voor de Amsterdamse Raad voor de Monumentenzorg, die vanaf 1980 had geadviseerd over plaatsing van panden op de rijks- of gemeentelijke monumentenlijst. Deze taak werd nu ondergebracht bij de Commissie voor Welstand en Monumenten. Hiertoe kwam een vierde subcommissie tot stand (de ‘plaatsingscommissie’) van drie kunsthistorici en een bouwhistoricus, zonedig uit te breiden met specifieke deskundigen.

Vanaf de jaren zestig had monumentenzorg in Amsterdam de wind in de zeilen gekregen, maar al voor de Tweede Wereldoorlog was er aandacht voor dit vraagstuk. De eerste Gemeentelijke Monumentenverordening uit 1927, bedoeld als tijdelijke regeling vooruitlopend op de totstandkoming van de wettelijke bescherming van monumenten, kon echter niet verhinderen dat niet-beschermde waardevolle gebouwen gesloopt of ingrijpend gewijzigd werden. Overigens gold dat ook voor panden op de in 1928 door de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg opgestelde Voorlopige Lijst der Monumenten in de

Gemeente Amsterdam: in 1953 bleken van de vierduizend monumenten er al duizend gesloopt te zijn. De groeiende ergernis over deze sloopwoede leidde in datzelfde jaar tot de oprichting van Bureau Monumentenzorg, als onderdeel van Publieke Werken.

Landelijk kwam er pas in 1961 in de vorm van de Monumentenwet een stevige wettelijke regeling voor de bescherming van bouwkundig en stedenbouwkundig erfgoed. Volgens deze wet konden gemeenten zelf een monumentenverordening vaststellen, met daarin verbodsbepalingen voor beschadiging of ontoelaatbaar gebruik van monumenten. Ook mochten ze panden als gemeentelijk monument aanwijzen.

Dit laatste gaf Amsterdam de vrijheid om waardevolle panden bescherming te bieden, al dan niet in afwachting van plaatsing op de rijkslijst. De gemeente had er schoon genoeg van dat telkens weer door de stad aangedragen rijksmonumenten door de Rijksdienst voor Monumentenzorg werden afgewezen. Ook eenvoudige gebouwen verdienden bescherming, tenslotte

vormen zij ‘de wat neutrale stof waartussen de glansnummers hun schittering uitstralen en zijn ze daarmee voor een te behouden samenhang van belang,’ aldus de gemeente. Daarbij kwam dat gemeentelijke monumenten, anders dan gebouwen op de rijkslijst, ook jonger dan vijftig jaar mochten zijn.

Meteen na het vaststellen van de Amsterdamse Monumentenverordening in 1980 werd begonnen met de gemeentelijke bescherming van een aantal ‘nieuwe monumenten’ uit de periode 1870–1920. Bovendien werd een adviesraad ingesteld voor de afweging tussen algemeen en particulier belang: de Amsterdamse Raad voor de Monumentenzorg, met mr. Ernst Dienaar als eerste voorzitter. Tijdens zijn 25-jarig bestaan gaf de raad talloze adviezen over plaatsing van panden op de gemeentelijke of rijksmonumentenlijst, had waardevolle inbreng in het gemeentelijke monumentenbeleid en bracht adviesrapporten uit in samenspraak met de Amsterdamse Raad voor de Stedenbouw.

Wel of niet aangepast inpassen

In de jaren negentig maakte het welstandstoezicht de omslag naar een beoordeling die stelde op inventarisaties van alle waardevolle kenmerken van de stad. Niet langer ging het om de subjectieve oordelen van een gezelschap architecten en ambtenaren. Aan de inventarisaties konden objectieve criteria worden ontleend: verhiel een ingediend plan zich adequaat tot de kenmerken van de omringende bebouwing? De commissie was nu steviger opgetuigd om in de vloed aan bouwplannen overeind te kunnen blijven.

IN DE BINNENSTAD kwamen begin jaren negentig steeds meer plannen ter tafel voor nieuwbouw op kleine percelen. Vooral in de Jordaan en rond de Haarlemmerdijk kwamen kleine invullingen tot stand, waarbij een grote experimenteerdrift werd gedemonstreerd. Van sommige eigenzinnige oplossingen, zoals op Haarlemmerstraat 69, was de commissie rond uit gecharmeerd. Maar in vele gevallen had zij moeite met de plannen, omdat de vernieuwing van de typologie van het perceelsgebonden stadshuis hand in hand ging met een verstoring van de eenheid in het straatbeeld.

Maar de welstandsdiscussie over de binnenstad werd vooral beheerst door grote bouwprojecten, zoals de VaRa-strook tussen Mr. Visserplein, Valkenburgerstraat, Anne Frankstraat en Rapenburgerstraat. Het ging daarbij om een uitgesteld stadsvernieuwingsproject, in afwachting van het besluit hoe het verkeer naar en van de IJ-tunnel kon worden ingepast. Nu het om grotere bouwvolumes ging, dreigde juist weer een te grote eenvormigheid. Ook al was dit project verdeeld over een vijftal

architecten, het leverde volgens de commissie niet de gewenste diversiteit voor het straatbeeld op. Hier bleek eens te meer dat dergelijke in één keer te bouwen projecten moeilijk zijn in te passen in de architectonische structuur van de binnenstad, aldus de commissie.

Helemaal hoog liepen de discussies op rond een aantal grote 'consumptiepubliek trekkende complexen' aan de klassieke

winkelroute Nieuwendijk, Kalverstraat en Reguliersbreestraat. De bedoeling was dat ze tot een 'upgrading' van de publieke ruimte zouden leiden: De Kolk, de Vendexdriehoek en de Hema-vierhoek. De omvang van deze projecten was willekeurig bepaald door wat de ontwikkelaars aan kavels konden verwerven. Daardoor ontstonden 'vormeloze vlekken, hier en daar waar het uitkwam grenzend aan de open-

Een invulling aan de Haarlemmerstraat 69 van Claus en Kaan Architecten. Een 'zeer eigenzinnige oplossing die goed aansluit op de beide belendende, doch sterk verschillende percelen', aldus de Schoonheidscommissie.

GER VAN DER VLUGT





STADSARCHIEF AMSTERDAM



MARLOES VAN HAAREN



ROOS ALBERSHOFF FOTOGRAFIE

bare ruimte', oordeelde de commissie kritisch. De middeleeuwse structuur rondom de Nieuwezijds Kolk werd 'als het ware met een roomsput volgespoten', met als resultaat een niet-ontworpen en grillige massa die volledig vreemd was aan de bestaande morfologie, deze verstoorde en belachelijk maakte. 'Ontkenning van iets is geen goede basis van samengaan,' constateerde de commissie. Werd er dan geen waarde gehecht aan het voortbestaan van de historische structuur van stegen, gangen en verkaveling, en de karakteristiek van het bestaande daklandschap?

Bescherming Gordel '20-'40

Midden jaren tachtig was de stadsvernieuwingstrein langzaam verschoven van de binnenstad en de negentiende-eeuwse wijken naar de Gordel '20-'40. De gebouwen in dit gebied, ondertussen 55 tot 75 jaar oud, waren toe aan een grondige renovatie. De panden waren vaak slecht onderhouden, waardoor het houtwerk was verrot, het staalwerk verroest en het beton gescheurd. In de stroom van renovatiewerkzaamheden werden in rap tempo houten kozijnen vervangen door kunststof, sneuvelden dakranden en balkonversieringen, en werden gevels schoongespoten of afgewerkt met nieuw gevelmateriaal.

In soms korte tijd veranderden zo hele straatwanden van gedaante. Omdat het onderhoud aan gebouwen vergunningsvrij was, ontbrak het aan toezicht daarop. Het besef groeide dat de architectonische en stedenbouwkundige kwaliteit van de Gordel '20-'40 moest worden beschermd door een offensieve aanpak. Ab Vos, als directeur van de Stedelijke Woningdienst ook

voorzitter van de Schoonheidscommissie, was in 1988 de drijvende kracht achter de benoeming van de eerste supervisor voor de Gordel '20-'40, Edzard Luursema (later opgevolgd door respectievelijk Gijs Bolhuis en Marloes van Haaren).

Beter Verbeteren

In 1989 verscheen de *Inventarisatie Gordel 20-40*, een systematische beschrijving van de stedenbouwkundige aspecten per buurt, met daaraan gekoppeld kaarten waarop de stedenbouwkundige hoofdstructuur, de architectuureenheden, de monumenten en aandachtsgebieden waren aangegeven. Op grond van deze analyse werden geleidelijk ordekaarten (zie kader op pagina 28) ontwikkeld, waarin de gebouwen werden geclassificeerd. Aan deze classificatie werden criteria gekoppeld, zoals richtlijnen voor het behoud van de kwaliteit bij renovaties.

In 1990 werd door de gemeenteraad de subsidieregeling *Beter Verbeteren* ingesteld, gefinancierd uit het stadsvernieuwingfonds, om het herstel van architectonisch en stedenbouwkundig waardevolle elementen te stimuleren. Dankzij deze subsidie voor corporaties en later ook particuliere eigenaren, in combinatie met de intensieve bemoeienis van de supervisors en de geëngageerde opstelling van de stadsdelen, zou een verantwoord gevelherstel uitgroeien tot een vanzelfsprekende standaard in de woningverbetering.

De inventarisatie met een systematische gebiedsbeschrijving kreeg zijn vervolg in de welstandsnota *De Schoonheid van Amsterdam* (1995). Hierin werd ook een strategie uitgezet voor de instandhouding van kenmerkende aspecten van stedenbouw en

Bouwblokken van K.P.C. de Bazel rond het Zaanammerplein. De oude voordeuren (links) maakten plaats voor stalen voordeurkozijnen (middelen), maar werden dankzij Beter Verbeteren in ere hersteld.

architectuur, niet alleen bij renovatie, maar ook bij eventuele nieuwbouw. De kern van deze strategie: ieder nieuw te bouwen pand zal zorgvuldig moeten worden ingepast.

Niet aangepast inpassen

Het college-akkoord voor de periode 1990-1994 bevestigde de prioriteit van behoud en herstel boven sloop/nieuwbouw. Toch was de slechte bouwkundige staat van panden nog vaak de oorzaak van sloop, vooral in de negentiende-eeuwse ring. In de Gordel '20-'40 bleef sloop/nieuwbouw beperkt, op een aantal uitzonderingen na.

De nieuwe invullingen in de negentiende-eeuwse ring kenden een grote verscheidenheid. Er waren bescheiden, bijna anonieme invullingen die probleemloos het gesloten bouwblok volgden. Of invullingen die expliciet teruggrepen op karakteristieke aspecten van de omgeving teneinde samenhang te bewerkstelligen. Maar daarnaast constateerde de commissie een toenemende hang naar een hernieuwd modernisme: in kleur- en materiaalgebruik, woningtypologie en architectonische vorm werd juist stelling genomen tegen de stedenbouwkundige en architectonische context. Autonomie en contrast in expressie en materiaalgebruik stonden in deze

Onafhankelijke voorzitter

Met de vaststelling van de nota *De Schoonheid van Amsterdam* in 1994 kreeg het welstandsbeleid een structureel fundament. Vanaf nu werd de discussie over plannen gevoerd binnen beoordelingskaders waaraan de beschrijving van de architectonische en stedenbouwkundige kwaliteit van de ruimtelijke systemen ten grondslag lag. Onder invloed van *De Schoonheid van Amsterdam* ontstond in een aantal stadsdelen een discussie over architectonische kwaliteit, als aanzet voor een architectuurbeleid op stadsdeelniveau.

Het sluitstuk van de jarenlange discussie over een nieuwe opzet van het welstandstoezicht vormde de vaststelling van de nieuwe verordening op de Commissie voor Welstand en Monumenten op 4 oktober 1995. Daarmee werd niet alleen de samenvoeging met de monumentencommissie een feit, maar ook de onafhankelijkheid van de commissie: per 1 januari 1996 ging een nieuwe commissie van start, uitgebreid met architectuurhistorici, maar zonder ambtelijke leden en met een onafhankelijke voorzitter. Daarmee kreeg ook de aanpassing aan de nieuwe Woningwet van 1992 definitief haar beslag.

De al in 1993 in verband met de toenemende stroom aan bouwaanvragen ingezette nieuwe

werkwijze werd geformaliseerd en bewijst zich tot op heden. Drie subcommissies nemen elk een deel van de stad voor hun rekening: Commissie I de binnenstad binnen de Singelgracht, Commissie II het gebied van de negentiende-eeuwse ring en de Gordel '20-'40, en Commissie III stadsdeel Noord, de havens, de Westelijke Tuinsteden, Buitenveldert en het deel van Zuidoost ten westen van de spoorbaan. Eindverantwoordelijk voor de advisering is de plenaire vergadering van de commissie onder leiding van de onafhankelijke voorzitter. In het plenum worden alle adviezen van de subcommissies definitief vastgesteld en komen belangrijke plannen, of plannen die bij de subcommissies op grote bezwaren stuiten, en beleidsmatige zaken aan de orde. Gemandateerde commissieleden, later vervangen door gemandateerde medewerkers van het secretariaat, handelen kleinere plannen rechtstreeks bij de stadsdelen af, wat niet alleen efficiënt is maar ook de wederzijdse betrokkenheid ten goede komt.

Het aantreden in 1996 van de eerste onafhankelijke voorzitter, Aart Oxenaar, is een mijlpaal in de cultuuromslog die zich vanaf de jaren negentig in het werk van de commissie heeft voltrokken. Kon de welstandscommissie in

vroegere samenstellingen nog weleens getypeerd worden als een gezelschap van gearriveerde architecten die uit de losse pols hun mening ten beste gaven, nu stond de omvorming tot een transparante en geprofessionaliseerde instantie bovenaan de agenda. Vanaf Oxenaars komt werd er, ook door zijn opvolgers Anna Vos en Annemiek Rijkenberg, hard aan gewerkt om de positie van de commissie bij de politiek te verhelderen. Wethouders en raadsleden zagen de commissie veelal nog als een van de vele hobbels op weg naar een bouwvergunning, en niet als een inhoudelijk en kritisch adviseur die stadsbesturen juist ondersteunt in hun verantwoordelijkheid voor het beleid inzake architectuur en stedenbouw.

Inmiddels is een transparante werkwijze bij de advisering, op basis van welstandsnota's als objectief beoordelingskader, vanzelfsprekend geworden. En evenzo de openbare commissievergaderingen – als vervanging van het spreekwoordelijke achterkamertje – waar een commissie van vakbroeders steeds opnieuw open discussieert over de waarde van een plan en tot een adequate advisering komt die verankerd is in de lange traditie van hoge architectonische kwaliteit in Amsterdam.

gevallen op de voorgrond in plaats van aanpassing en afstemming, bijvoorbeeld bij een tiental invullingen aan en rond de Eerste Sweelinckstraat.

Ronduit afwijzend stond de commissie tegenover een invulling aan het Victorieplein in Amsterdam-Zuid. Het Gemeentelijk Woningbedrijf had in 1990 ter gelegen-

heid van zijn 75-jarig jubileum deze markante plek uitgekozen om onder een achtal jonge architecten een meervoudige opdracht uit te schrijven onder het motto 'niet aangepast inpassen'. Een blok uit 1927 naar ontwerp van de architect C. Kruyswijk moest daarvoor plaatsmaken. Het winnende plan van DKV-Architekten

week nogal af van het gangbare beeld van het Plan Zuid, maar was volgens de jury een 'goed eigentijds alternatief' en een 'dapper plan'.

Volgens de welstandscommissie echter was deze modernistische invulling, juist in een straatwand langs een van de hoofdasen in het Plan Zuid, niet op haar plek. Zij reageerde op de uitwerking van het plan met een negatief advies. Na een tweede, positief advies door een op verzoek van de wethouder ad hoc samengestelde commissie werd het bouwplan toch gerealiseerd. Eén jaar later, in 1991, sneuvelde een gebouw van wereldfaam in de Indische



Het winnende ontwerp van DKV-Architekten van de prijsvraag 'niet aangepast inpassen' aan het Victorieplein. De prijsvraag had als doel naar architectonische middelen te zoeken voor vervangende nieuwbouw in de Gordel '20-'40. Verwacht werd dat door funderingsproblemen meer sloop en nieuwbouw zouden volgen.

PAUL VOS DE WAELE

Het ordekaartenproject

Aan de basis van de ontwikkeling van ordekaarten ligt het besef dat aandacht voor cultuurhistorie niet kan ophouden bij het aanwijzen van afzonderlijke panden tot monumenten of het restaureren van architectonische hoogtepunten. Juist het weefsel tuss^{en} de beschermde monumenten is van belang om dergelijke panden tot hun recht te laten komen en te kunnen begrijpen.

De eerste ordekaarten in de jaren negentig waren bedoeld om te bepalen welke panden in aanmerking kwamen voor de subsidieregeling Beter Verbet^{er}en in de stadsdelen Zuideramstel, Oud-Zuid, Bos en Lommer en De Baarsjes. Enkele ordekaarten in de negentiende-

eeuwse ring volgden. Bij deze eerste ordekaarten hanteerden de stadsdelen hun eigen, niet eensluidende waarderingssystemen.

In 1996 besloten de stadsdelen tot een gemeenschappelijke aanpak. Dit resulteerde in de *Atlas Gordel 20–40*, die in 1999 in een Convenant Welstandsbeleid tussen de stadsdelen in die gordel werd vastgesteld. In 2003 volgde de *Atlas 19de eeuwse Ring* die eveneens in een Convenant Welstandsbeleid tussen de betreffende stadsdelen werd vastgesteld. In deze atlas werden de ondertussen al gerealiseerde ordekaarten van Oud-Zuid, Oost/Watergraafsmeer en Oud-West geïntegreerd.

De ordekaarten van de Gordel '20-'40 en de negentiende-eeuwse ring zijn

het resultaat van een grondige analyse van de gehele bebouwing en stedenbouwkundige opzet in deze delen van de stad. Alle buurten werden in hun samenhang en onderlinge verscheidenheid beschreven en met elkaar vergeleken. Architectuureenheden of afzonderlijke gebouwen binnen een straatwand kregen een waardering, opklimmend van basisorde naar orde 3, orde 2 en orde 1 (waarbij die laatste categorie de rijks- en gemeentelijke monumenten of voor aanwijzing in aanmerking komende gebouwen omvat). Omdat het niet alleen om het individuele gebouw gaat, maar ook om stedenbouwkundige samenhang, is ook aan de stedenbouw een waardering gegeven, oplopend

van basiszone naar zone 3, zone 2 en zone 1. Door de combinatie van deze twee waarderingssystemen kan genuanceerd naar een bepaalde bebouwing worden gekeken. Architectuur met een lage waardering in een stedenbouwkundig hoogwaardig gebied vraagt om een zorgvuldiger beoordeling dan in een stedenbouwkundig laag gewaardeerd gebied: ordes en zones versterken of geven nuancering. Aan de waardering op de ordekaarten zijn criteria gekoppeld om gevelwijzigingen op een uniforme manier te beoordelen. De kaarten hebben daarnaast ook hun waarde als kennisinstrument. Zij vormen het kader voor de selectie van de gemeentelijke monumenten en bevatten een schat aan informatie over architectuureenheden, accenten, symmetrie, bouwjaar, en over wie waar bouwde.

In het verlengde van de aanwijzing van de binnenstad tot beschermd stadsgezicht stelde stadsdeel Centrum in 2000 de Waarderingskaart Beschermd Stadsgezicht vast, waarin alle bebouwing vóór 1940 is gewaardeerd om inzicht te geven in de bestaande kwaliteiten en mogelijke verbeterlocaties. Stadsdeel Oost/Watergraafsmeer werkte bovendien ordekaarten uit voor Betondorp en een aantal naoorlogse

wijken, zoals de Middenmeer en Jeruzalem.

In 2004 zijn alle ordekaarten integraal opgenomen in de welstandsnota's. Als onderdeel daarvan zijn deze kaarten het instrument om, via criteria afgeleid uit de waardering van architectuur en stedenbouw, op een heldere en effectieve wijze bouwinitiatieven op hun welstand te beoordelen. Omdat deze werkwijze zich in de afgelopen jaren heeft bewezen, zijn op initiatief van de gemeenteraad ook waarderingskaarten voor de AUP-gebieden opgesteld. Hiermee is bijna de hele stad vanaf de late middeleeuwen tot 1970 op waarde geschat en in kaarten vastgelegd.

Fragment van de in 2003 verschenen ordekaarten voor de 19de-eeuwse ring: de Albert Cuypstraat in De Pijp. Omdat hier een brede, nog niet gedempte sloot liep, werd deze straat pas bebouwd toen de bouwblokken eromheen al gereed waren. De zeer ondiepe bouwblokken werden tussen twee smalle straten, de Govert Flinck- en de Gerard Doustraat, geperst.



RECHTS: De uit 1920 stam-
 mende 'billen van Wijdeveld'
 van H.Th. Wijdeveld
 tegenover het Muider-
 poortstation werden in
 1991 wegens funderings-
 problemen afgebroken.
 ONDER: De nieuwbouw van
 Duinker van der Torre 'de-
 monstreert zowel letterlijk
 als overdrachtelijk een ze-
 kere afstandelijkheid ten
 opzichte van de gangbare
 kenmerken en kwaliteiten
 in de gordel '20-'40', aldus
 de Schoonheidscommissie.

Buurt: de 'billen van Wijdeveld', in 1920
 gebouwd tegenover het Muiderpoort-
 station naar een ontwerp van H.Th. Wijde-
 veld. Ook de nieuwbouw die hiervoor in de
 plaats kwam, het resultaat van een meer-
 voudige studieopdracht, volgde het motto
 'niet aangepast inpassen'.

Een overtuigende integratie van nieuwbouw
 in de bestaande stedelijke structuur
 was alleen mogelijk als de aanwezige ste-
 denbouwkundige en architectonische
 waarden van de omringende bebouwing
 als toetssteen werden ingezet, was de
 boodschap van *De Schoonheid van Amster-*
dam. De inkt van het eerste concept was

STADSARCHIEF AMSTERDAM



nog niet droog, of de commissie greep de
 nota aan om in 1993 een cluster van plan-
 nen voor woningen en winkels rond de
 Eerste Oosterparkstraat en het Beuken-
 plein af te wijzen: de horizontaliteit en het
 gekozen ontsluitingsprincipe waren een
 ernstige aantasting van de welstand van
 deze straat: 'Als men *De Schoonheid* erop

naslaat, leest men dat dit niet past in de
 karakteristiek van de negentiende-eeuwse
 wijken!' Het wilde niet helpen: het oordeel
 van de commissie werd niet gehonoreerd.
 Dat niet alleen de gemeenteraad de con-
 ceptnota *De Schoonheid van Amsterdam* in
 1994 vaststelde, maar ook de meeste stads-
 delen, duidde erop dat het tij zou keren. ■



PAUL VOS DE WAEL



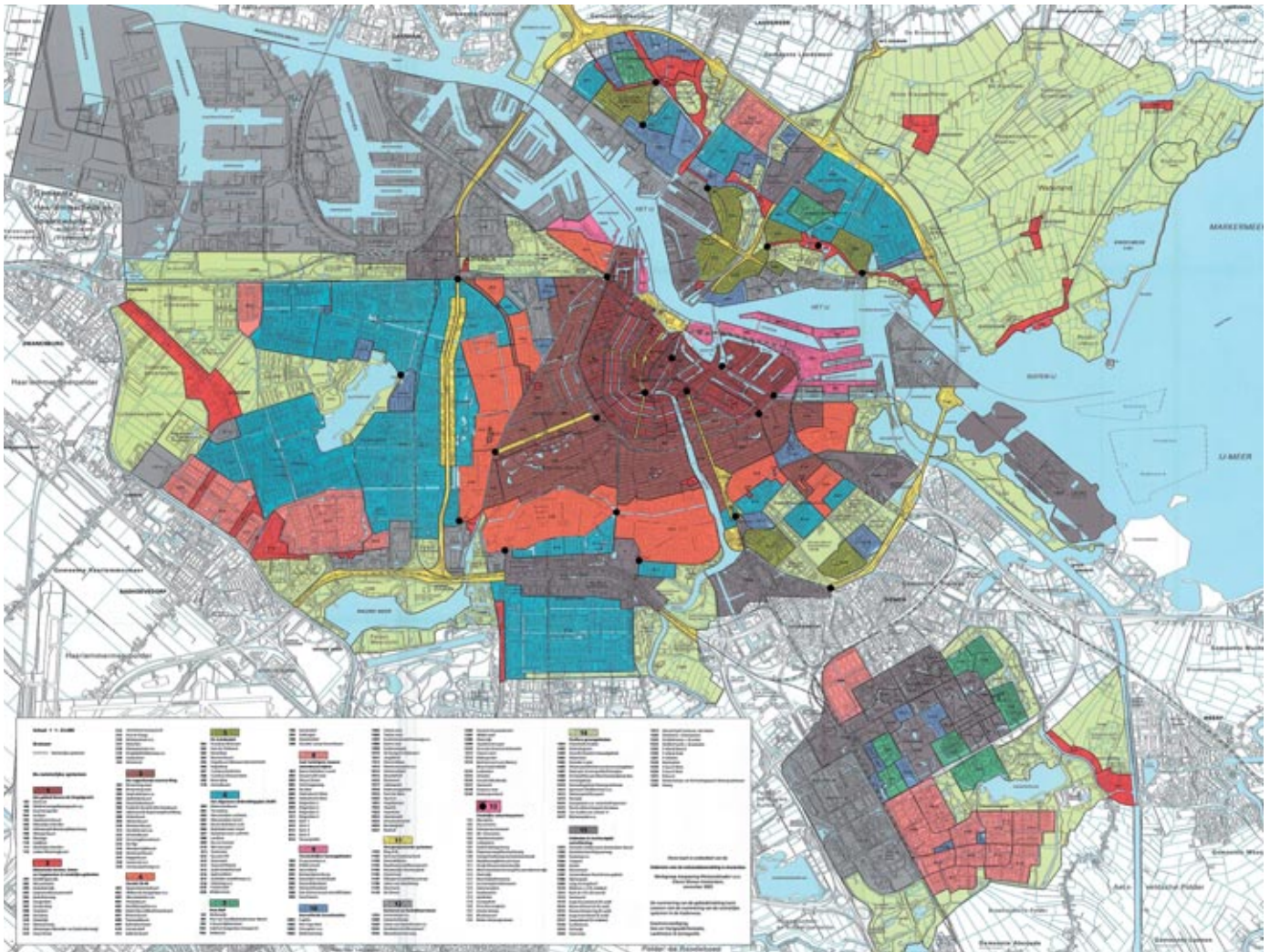
Op het stedelijk scharnierpunt Muntplein komen de bebouwingen van het oude centrum, de Wallen, de grachtengordel en de Amstel samen. De Munt zelf is een bijzonder element, een bijna letterlijke verbeelding van het scharnierpunt (luchtfoto ca. 1960).

An aerial, black and white photograph of Amsterdam, showing a dense urban landscape with numerous buildings, streets, and a canal with boats in the lower-left corner. The image is used as a background for the text overlay.

WELSTANDSZORG ALS HISTORISCH GEWETEN

De leesbare stad

Amsterdam vormt een mozaïek van stukjes stad uit verschillende tijdperken. Het welstandsbeleid richt zich op het zien en ontzien van dergelijke historische samenhangen of 'ruimtelijke systemen'. In 1995 verscheen de eerste editie van *De Schoonheid van Amsterdam*. De daarin onderscheiden ruimtelijke systemen legden de grondslag voor een geobjectiveerd welstandsbeleid – en daarmee voor een hele generatie van latere welstandsnota's.



WELSTANDSBELEID ALS architectuur in de tijd': met deze filosofische hersenkraker opende het voorwoord van de eerste versie van *De Schoonheid van Amsterdam* (1995). 'Door de ogen van de Schoonheidscommissie kijkt de stad naar zichzelf, naar haar architectuur en naar de context van de samenstellende delen.' Daarbij passeren verschillende observaties en interpretaties de revue. Zoals die van de historicus Donald Olsen, die in zijn boek *De stad als kunstwerk* spreekt van de stad 'als een leesbaar document, als een historische roman, als belichaming van geschiedenis'. Of de typering van de stad door de antropoloog Levi Strauss als 'la chose humaine par excellence'.

Deze eerste welstandsnota benadert Amsterdam als een complex, maar leesbaar en begrijpelijk visueel document. De stad wordt gelezen als een momentopname tussen verleden en toekomst. Gegroeid van introverte handelsvestiging tot uitgedijde lobbenstad, vertoont Amsterdam de sporen van elk tijdperk. Deze 'stedelijke feiten' zijn gegroepeerd binnen ruimtelijke systemen met uiteenlopende kenmerken. De stad ontwikkelt zich als een mozaïek van frag-

menten, elk met een eigen consistentie. Binnen de hiërarchie van de openbare ruimte bewaakt het welstandsbeleid de juiste vorm en positie van de architectonische feiten in de tijd. 'Daarom is het welstandsbeleid een feitelijk architectuurbeleid,' aldus de nota. Met deze radicale stellingname kwam de commissie tegemoet aan de politieke ambitie om tot een hoger ruimtelijk kwaliteitsniveau te komen.

Omstreden bouwprojecten

De Schoonheid van Amsterdam als opmaat voor een vernieuwd welstandsbeleid werd voorafgegaan door een stevig maatschappelijk debat over de ruimtelijke kwaliteit van Amsterdam. In de periode van 1988 tot 1992 verscheen een reeks van kritische standpunten, pamfletten en nota's over tekortkomingen in het welstandsbeleid. Deze kritiek stelde vooral op een groot aantal omstreden bouwprojecten. Niet alleen de raden voor de stadsontwikkeling (ARS), voor de monumentenzorg (ARM) en de Kunstraad, maar ook raadsfracties (vvd en D66) publiceerden eigen nota's met visies en suggesties. De welstandscommissie zelf lag ook onder vuur: haar adviezen werden vaak niet begrepen, terwijl duidelijke

Kaart van de ruimtelijke systemen, 2004. Vergelijken met de eerste versie uit 1995 is het systeem 'Stedelijke kades' toegevoegd vanwege de nieuwe woongebieden aan de IJ-oeveren. Ook zijn diverse transformatieprocessen verwerkt, zoals in Zuidoost waar het ruimtelijk systeem van het post-AUP deels is ingeruild voor een wijk met geheel nieuwe karakteristieken.

stedenbouwkundige toetsingskaders ontbraken. Regelmatig verleenden de bestuurders bouwvergunningen ondanks negatieve welstandsadviezen.

Nauw hiermee verbonden was de landelijke discussie over de nieuwe Woningwet met voorstellen voor deregulering en beperking van het welstandstoezicht. Het verzet daartegen kwam voort uit een groeiend onbehagen over de dalende kwaliteit van de gebouwde omgeving. Binnen de gemeente Amsterdam werd gepleit voor een integralere werkwijze, met meer stimulerende aandacht voor de kwaliteit van het stadsbeeld. Er bleek een

RECHTS: De Bellamybuurt, een historisch fragment in stedelijk gebied. De maat van de bebouwing en de groene voortuintjes in de Bellamystraat roepen het beeld op van de oude polderbebouwing.

ONDER: Buitenveldert is ontworpen als tuindorp volgens een strak rechthoekig raster, waarbinnen alle functies afzonderlijk een plaats kregen. De bebouwing heeft een gelijkmatig, ingetogen karakter.

breed gedeelde behoefte te bestaan aan het in kaart brengen van de architectonische en stedenbouwkundige samenhangen in de stad.

Al het maatschappelijke en politieke tumult leidde in 1991 tot een doorbraak in de gemeenteraad. Besloten werd tot een beschrijving van alle relevante kwaliteitskenmerken van de stad, als kader voor een objectieve beoordeling en controleerbare toetsing. Dit besluit paste in de landelijke ontwikkeling. Niet alleen werd uiteindelijk toch gekozen voor het opnemen van een wettelijke basis voor het welstandstoezicht in de gewijzigde Woningwet van 1992, maar ook kregen gemeenten expliciet de opdracht inhoud te geven aan het welstandsbeleid.

Tijdmachine

Amsterdam als ononderbroken stedelijk gebied is op verschillende manieren te beleven. Elk deelgebied kent zijn eigen karakter. De waarneming van de tijd-dimensie wordt duidelijk bij de overgang van het ene gebied naar het andere. Dit historische ritme is ervaarbaar en wordt gewaardeerd: jonge en oude monumenten zijn er de expressie van. Essentieel is het onderliggende patroon dat het structurele kader vormt van de stad als dynamisch geheel, als 'tijdmachine' van opeenvolgende generaties.

Op deze ondergrond wordt de stad bedekt met ruimtelijke systemen waarbinnen het gebouwde en ongebouwde, inclusief de open(bare) ruimten, een definieerbare samenhang hebben. Aan elk ruimtelijk systeem ligt een herkenbare ordening ten grondslag. Die kan het resultaat zijn van een organisch groeiproces, zoals de lint- en dijkbebouwing langs paden en (water)wegen in Durgerdam of aan de Nieuwendijk. Maar de ordening kan ook resulteren uit een doordacht proces van rationele planning, ontwerp en productie, zoals in het geval van de Westelijke Tuinsteden of het Plan Zuid.

Duidelijke beeld dragers binnen de ruimtelijke systemen kunnen benoemd worden als 'actieve elementen'. Denk aan strategisch geplaatste architectuuriconen zoals de Wolkenkrabber in Plan Zuid. Het slopen daarvan zou een aantasting betekenen



PAUL VOS DE WAEEL

van een cruciaal element, dat de ziel is van het ruimtelijk systeem. Minder prominente beeld dragers worden beschouwd als vervangbare 'passieve elementen', maar vormen toch een wezenlijk bestanddeel. Bij nieuwe ontwikkelingen vindt een manipulatie plaats, waarbij het evenwicht tussen passieve en actieve elementen het meest gevoelig en kwetsbaar is.

Een ruimtelijk systeem is dan ook geen statisch geheel. Ondanks ingeburgerde patronen bevindt de stad zich in een voortdurend transformatieproces: maatschappelijke veranderingen hebben hun weerslag, net als ontwikkelingen in stedenbouwkundige en architectonische visies.



STADSARCHIEF AMSTERDAM

Het patroon van de stad

In de eerste versie van *De Schoonheid van Amsterdam* uit 1995 werden vier soorten ruimtelijke systemen onderscheiden: allereerst het brede verzamelbegrip 'stedelijk ruimtelijk systeem' en vervolgens de gesuperponeerde systemen, de kantoren- en bedrijfsterreinen en de perifere groengebieden. Daarnaast zijn enkele bijzondere categorieën onderscheiden, zoals scharnierpunten en geografische gebiedseenheden, die laten zien dat een sluitend 'systeem van ruimtelijke systemen' eigenlijk onbegonnen werk is. Ruimtelijke systemen hoeven overigens niet te gaan om aaneengesloten gebieden; eenzelfde historisch patroon (bijvoorbeeld tuindorpen) kan op meerdere plekken voorkomen. Hieronder een uitleg van de belangrijkste begrippen.

RUIMTELIJKE SYSTEMEN

Stedelijk ruimtelijk systeem
Gebied met een samenhangend stelsel van kenmerken op het vlak van ondermeer stratenpatroon, bebouwingsdichtheid, de verhouding openbaar-privé, de vorm van het bouwblok, rooilijnen, hoogte, hiërarchie en typologie van de bebouwing. In Amsterdam worden nu negen stedelijke ruimtelijke systemen (of woonmilieus) uit verschillende historische periodes

onderscheiden: de binnenstad, oude dorpskernen in verstedelijkt gebied, de negentiende-eeuwse ring, de Gordel '20-'40, de tuindorpen, het Algemeen Uitbreidingsplan (AUP), de post-AUP-gebieden (1970–1985) en woongebieden van na 1985. Per ruimtelijk systeem zijn de kenmerken tamelijk eenduidig te herkennen en omschrijven. Daaraan kunnen dan ook heldere beoordelings- en toetsingscriteria ont-

leend worden voor vrijwel alle ontwerpaspecten, van groot onderhoud tot verbouw en nieuwbouw. De negen ruimtelijke systemen beslaan het grootste deel van het Amsterdamse grondgebied en omvatten ook het overgrote deel van de woningvoorraad.

Gesuperponeerde systemen
Nieuwe ruimtelijke systemen die over een oud patroon zijn gelegd. De Parijse boulevards van

Hausmann zijn het beroemdste voorbeeld: daarmee werd een radicale breuk geforceerd met het onderliggende middeleeuwse stratenpatroon, dat slechts zeer gedeeltelijk werd opgenomen. Amsterdam kent slechts enkele relatief jonge superposities, waarbij vrijwel altijd verkeersmaatregelen aan de orde waren. Zoals de Raadhuisstraat, de Weesperstraat en de Ring West.

Kantoren- en bedrijfsterreinen
Gebieden met een monofunctioneel karakter (er wordt alleen gewerkt), een wijdmazige infrastructuur en in het algemeen weinig samenhang in de architectonische vormgeving. De gebieden missen de kenmerkende complexiteit van de stedelijke ruimtelijke systemen.

Perifere groengebieden
Niet-verstedelijkte gebieden aan de randen van de stad. Soms hebben perifere groengebieden een parkachtig karakter zoals het Amsterdamse Bos en het recreatiegebied Spaarnwoude, maar ook het Amstelgebied en Waterland worden ertoe gerekend.

BIJZONDERE CATEGORIEËN

Stedelijke scharnierpunten
Dynamische overgangsgebieden waar verschillende ruimtelijke systemen elkaar

raken en deels overlappen. Bijvoorbeeld het Muntplein, waar het ruimtelijk systeem van de Amstel samenkomt met de ellips van de middeleeuwse stad en de ring van de grachten-gordel. Hoewel een duidelijke eigen vorm ontbreekt, is toch sprake van een onmiskenbaar baken in de stad, met een grote betekenis voor het stadsbeeld en de belevingswaarde daarvan. Het Leidse Bosje en de Haarlemmerpoort zijn andere voorbeelden.

Gebieden in (verhevigde) ontwikkeling
Gebieden met een stedelijke dynamiek die niet geremd wordt door een uitgekristalliseerd stedenbouwkundig plan. Bijvoorbeeld doordat infrastructuurele ontwikkelingen sneller gingen dan de stedenbouwkundige visievorming. In zulke gevallen ontbreekt een duidelijk beoordelingskader, hoewel het soms om beeldbepalende posities in de stad gaat. Tot de ver-

De Indische Buurt is gerealiseerd in twee bouwstromen: het noordwestelijk deel volgt het ruimtelijk systeem van de 19de-eeuwse ring, de overige kwadranten de Gordel '20-'40. Op de achtergrond het vrij geïsoleerd liggende Science Park.



STADSARCHIEF AMSTERDAM

beelding sprekende voorbeelden zijn gebieden langs de Ring van Amsterdam, zoals de Zuidas.

Geografische gebiedseenheden

Gebieden met een zozeer eigen historische ontwikkeling dat de ruimtelijke opbouw zich onderscheidt van het gangbare stedelijke patroon, maar zonder dat sprake is van een sterke architectonische eenheid. Het betreft vaak een conglomeraat van kleine, in zichzelf samenhangende subsystemen. Zoals Amsterdam-Noord, dat lang een overwegend landelijk gebied is gebleven. Nu is het nog steeds een optelsom van vele mini-buurtjes, elk met een eigen consistentie, gescheiden door groene elementen. Er zijn lineaire dijkdorpen, er zijn voorbeeldige tuindorpen, er zijn heuse tuinsteden en er zijn bijzondere experimenten van oudere en jongere datum, zoals de Molenwijk, het Plan Van Gool en het NDSM-terrein. Recente ontwikkelingen zoals Overhoeks en het CAN-centrumgebied passen in dit beeld van een sterk gedifferentieerd mozaïek, binnen een landschappelijke samenhang. Andere voorbeelden van geografische gebiedseenheden zijn de Watergraafmeer en Amsterdam-Zuid-oost.



PAUL VOS DE WAEL

Schellingwoude, een van de vier dijkdorpen langs de oude Waterlandse Zeedijk. Op een gedeelte van Schellingwoude ten oosten van de Oranjesluizen na, is bij de dijkdorpen door bebouwing op buitendijkse gronden de relatie met het water verdwenen.

Vliegtocht boven de stad

Architect Johan Nust, die als lid van de Schoonheidscommissie het begrip 'ruimtelijk systeem' in deze eerste welstandsnota inbracht, noemde een vliegtocht boven de stad als zijn belangrijkste inspiratiebron. Zeker is dat waarneming voorafgaat aan morfologische en morfogenetische stadsanalyse, zoals gepraktiseerd door historici, geografen en ontwerpers. Het duurzaamste onderdeel van de stad is haar plattegrond, maar in haar dimensies van ruimte, tijd en gebruik voltrekken zich grote veranderingen.

De eerste uitgave van *De Schoonheid van Amsterdam* maakte een onderscheid in vier ruimtelijke systemen en daarnaast in stedelijke scharnierpunten, gebieden in (ver-

hevigde) ontwikkeling en geografische gebiedseenheden (zie kader). In de in 2009 geactualiseerde versie, *De Schoonheid van Amsterdam Digitaal*, de basisnota voor het huidige welstandsbeleid, onderscheidt men in totaal zestien ruimtelijke systemen. Binnen deze ruimtelijke systemen is sprake van een verfijnde indeling in gemiddeld 26 deelgebieden. Deze deelgebieden variëren van zeer kleine historische kernen, lindorpen, dijkdorpen en fragmenten in stedelijk gebied, tot complete buurten en wijken of architectonische eenheden en ensembles. Deze honderden 'subsystemen' zijn een uiting van de ongelooflijke verscheidenheid van het stedelijk gebied, met een historisch en landschappelijk diep verankerde en herkenbare structuur.

Vanuit de leesbare stad als een fijnzinnig samengestelde bibliotheek van historische en eigentijdse kenmerken worden ook de projecties en concepten voor de toekomst ontwikkeld. Kwalitatief hoogwaardige woon- en werkmilieus in bestaand stedelijk gebied worden gekoesterd en beschermd door een standvastig en expliciet welstandsbeleid. Tegelijk vormen deze het startpunt voor nieuwe verbindingen met de structuur van de stadsregio als geheel. Op deze wijze is het welstandsbeleid ook het historisch geweten voor de stad van de toekomst. ■



Innovatie en ruigheid gaan samen in het Kraanspoor uit 2007, uitgegroeid tot beeldmerk van de nieuwe ontwikkelingen op het NDSM-terrein. Het transparante kantoorgebouw rust op een kolossaal betonnen platform voor het afbouwen van schepen, dat zijn functie had verloren (OTH, Trude Hooykaas (initiatief en ontwerp), Julian Wolse, Steven Reisinger en Gerald Lindner).



KARRENVRACTEN VOL PLANNEN PASSEERDEN DE COMMISSIE

Ongekende dynamiek in laatste decennium

Vanaf medio jaren negentig was Amsterdam het toneel van een ongekende dynamiek. Een scala aan bouwplannen van klein tot groot passeerde de commissie. Van een eenvoudige steiger tot een nieuwe stadswijk in het IJ. Van een nieuwe badkamer in een rijksmonument tot transformatie van gehele monumentale industriële complexen.



BINNEN DE BESTAANDE stad was overal intensivering te zien. De commissie voelde zich vaak als ‘een keukenbrigade die vergeefs poogt de deksel op een kolkende pan te houden,’ merkte Felix Claus, destijds lid van Commissie II, op in het jaarverslag 1995–1999. Elke vierkante meter telde. De bebouwing zocht de grens van het bestemmingsplan op ‘als een rijzende deegmassa’. Dakkapellen en dakuitbouwen braken door zorgvuldig ontworpen dakvlakken, dakopbouwen nestelden zich op vlakke daken, kelders werden uitgediept, tuinhuizen toegevoegd en woonhuizen in appartementen opgesplitst.

Cees Nagelkerke uitte als lid van Commissie I in hetzelfde jaarverslag zijn zorgen over de integratie van nieuwbouw in bestaande structuren. Als stedenbouwkundige programma’s van eisen en bestemmingsplannen ‘al de kiemen in zich dragen tot een volledige exploitatie van het beschikbare bouwvolume, dan kunnen

BOVEN: De Piramides (Soeters van Eldonk architecten) op het Marcant-eiland aan de grens van voormalig stadsdeel Westerpark: een van de stadsdeelgebonden hoogteaccenten die de commissie deed pleiten voor een stedenbouwkundige visie op de stad als geheel.

RECHTS: De ‘4 torens van Osdorp’ aan het water van de Slotervaart (Wiel Arets Architects) respecteren de kwaliteiten van het AUP.

ook van het welstandstoezicht geen wonderen worden verwacht’.

Visieloos meters maken

Veelvuldig ventileerde de commissie haar zorg over stedenbouwkundige onderleggers of het ‘visieloos meters maken’. Marianne Loof constateerde ter gelegenheid van haar afscheid als lid van Commissie II in 2007 dat de stad in losse delen explodeerde en dat de ruimtelijke samenhang en continuïteit van de stad als geheel niet meer werden bewaakt. Elk stadsdeel

initieerde naar eigen inzicht, belang of visie stedenbouwkundige ontwikkelingen, zoals hoogbouwaccenten, ‘stadsdeelpoorten’ of andere ingrijpende projecten, soms vlak bij stadsdeelgrenzen.

Was stadsdeel Oud-West toen het tot de plannen besloot voor de Houtsmalocatie – een industrieel en modern bouwplan aan de Kostverlorenvaart – op de hoogte van het nieuwbouwplan voor de Westermoskee aan de overzijde in stadsdeel De Baarsjes? En realiseerde stadsdeel Westerpark zich de impact van de Pirami-



JAN BITTER

RECHTS: De commissie had grote waardering voor een reeks invullingen rond het Timorplein door Herman Zeinstra (Dok Architecten, 2002). Op zorgvuldige wijze refereren de gevelcomposities aan de bestaande ritmering in deze 19de-eeuwse wijk. ONDER: Een eigentijdse vertaling van de gelaagdheid van de 19de-eeuwse gevel bij een invulling in de Vrolijkstraat (M3H Architecten, 1999).

des, een markant hoogteaccent pal aan zijn stadsdeelgrens, voor de aangrenzende stadsdelen? De indruk ontstond dat de commissie vaak de enige was die nog overzicht had over wat er gebeurde op het gebied van de hele stad.

Oriëntatie op de markt

Ambitieuze nieuwbouwplannen voor de Zuidas passeerden de commissie. Van een geheel ander karakter waren de transformaties in Noord van voormalige werkgebieden naar gemengde woon/werkfuncties, bijvoorbeeld het Shellterrein of de Buiksloterham. Ook rond de Houthavens was sprake van een dergelijke herontwikkeling. In het kielzog van de aanleg van de Noord/ Zuidlijn ontstonden enkele projecten, zoals de vernieuwing van het winkelgebied aan het eindpunt van de metrolijn in Noord.

IJburg ontleent zijn stedenbouwkundige kracht aan de aansluiting bij de traditie van de blokkenstad. Maar is dit ook de oplossing voor het 'teveel aan openbare ruimte' in de Westelijke Tuinsteden? De commissie zag de 'Schotse ruit' – het raster van water, wegen en groen, met daarin de rode velden (de bebouwing) als



MICHEL CLAUS



DOK ARCHITECTEN

invulling van de ruiten – verrommelen en de 'saaigheid' van de eenvormige architectuur plaatsmaken voor uniciteit, accenten, spectaculaire architectuur en vormwil.

Naast een genuanceerde aanpak van de transformatie van de open bouwvormen werd er vaak onbekommerd gesloopt in de rode velden om vervolgens te verdichten, met een voorkeur voor compact en hoog bouwen, gericht op het hogere segment van de markt. De oriëntatie op wat 'de markt wil', voerde vaak tot plannen die ver afstonden van de nog maar pas in nota's vastgelegde na te streven kwaliteiten. En dat zonder dat er sprake was van zulke uitmuntende invullingen, dat de commissie een beroep kon doen op de hardheidsclausule.

Wonen in de stad werd in de jaren negentig ongekend populair. Wijken die in de jaren zeventig nog op de nominatie stonden voor een meedogenloze sanering, bijvoorbeeld De Pijp, werden herontdekt als aantrekkelijke woonbuurten. De negentiende-eeuwse speculatiebouw werd opnieuw ingezet voor winstgevendende doeleinden en door ontwikkelaars, corporaties en makelaars aangeprezen als 'uniek wonen in karakteristieke panden'. Soms werd er toch nog gesloopt. Geheel in de traditie paste het verzet van bewoners, enkele keren met succes. Bijvoorbeeld bij de Berlageblokken in de Indische Buurt, of in de Schoolstraat in stadsdeel Oud-West.

Nostalgie-architectuur

Een nieuw fenomeen was de toename van retro-invullingen, parallel aan de discussie over historiserend bouwen die in het begin

van deze eeuw werd ingezet. Vaak streed de commissie tegen plannen 'die de exploitatie van iedere vierkante meter bouwvolume wilden verbergen achter een schamel, historiserend decor'. Vooral de negentiende eeuw diende als inspiratiebron. Detailtering en materialisatie getuigden echter vaak van onkunde en schraalheid, met een armzalig resultaat. 'De vaak voorkomende vorm van historiserend bouwen is vrij eenvoudig te omschrijven: een houten onderpui, daarboven drie verdiepingen niks, opgeplakte baksteentjes en een kroonlijst van beton of piepschuim. Met de architectuurhistorie van Amsterdam heeft dit niets te maken,' aldus Nagelkerke over historiserend bouwen in de binnenstad. Is deze 'nostalgie-architectuur' het gevolg van herwaardering van het oude, van bouwen wat de markt wil, of domweg van gebrek aan architectonisch talent?

Maar naast nieuwbouw die volledig vegeteert op de waarde van het bestaande, zag de commissie ook vele plannen die getuigden van moed om tot een eigenzinnige interpretatie en originele oplossingen te komen. Met veel plezier keurde de commissie bijvoorbeeld de invullingen van Herman Zeinstra aan het Timorplein goed. 'Zowel de programmatische opzet, als de inpassing in de wijk en de detaillering zijn van hoog niveau. Een voorbeeldig bouwplan!' meldde het jaarverslag 2000. En ook andere inpassingen in het bestaande weefsel hadden een hoge kwaliteit, zoals de nieuwbouw van architectenbureau Geusebroek Stefanova op de hoek van Bloedstraat en Gordijnsteeg, of die van M3H Architecten in de Vrolijkstraat.

Beeldende kunst spreekt zich uit over de openbare ruimte

Sinds ook voor kunstwerken in de openbare ruimte een bouwvergunning vereist is, worden deze ter beoordeling voorgelegd aan de welstandscommissie. Als een van de weinige gemeentes heeft Amsterdam hiervoor sinds 1997 een specialist opgenomen in de commissie: het lid beeldende kunst.

Het lijkt op het eerste gezicht wat vreemd om ook kunstwerken te onderwerpen aan een welstandsoordeel. Het gaat toch immers om een uitingsvorm die in alle vrijheid tot stand moet komen? Dit geldt inderdaad voor kunst die in het vrije circuit, zoals musea en galeries, getoond wordt. Daarentegen moeten kunstwerken die aanspraak maken op een plek in de openbare ruimte zich wel degelijk – net als gebouwen – onderwerpen aan een oordeel over de artis-

tiek-inhoudelijke aspecten en of zij een zinvolle relatie aangaan met de omgeving. Welke bijdrage kan beeldende kunst leveren aan de kwaliteit van de stad? Hoe groot is haar zeggingskracht, naast die van de architectuur? Hoe houdt zij zich staande temidden van al het stadsrumoer? Welke verwachting heeft de bevolking van kunst in het publieke domein? Welke eisen stelt de opdrachtgever hieraan? Wat is de houding van de kunstenaar ten opzichte van die openbare ruimte?

Bij elke opdracht in het publieke domein dient een kunstenaar zich telkens weer opnieuw af te vragen vanuit welke houding op de gegeven context wordt gereageerd. Kunst moet zich rekenschap geven van de omgeving waarin ze functioneert, met alle verschillen in beleving, waardering en verwachting die bestaan bij

de bewoners over de inrichting van hun leefomgeving. Dit betekent dat beeldende kunst in de openbare ruimte zich niet mag beperken tot louter zelfbevestiging. Ze moet juist een betrokkenheid met het dagelijkse bestaan aan de dag leggen: een betrokkenheid die zich door middel van beeldende ingrepen uitspreekt over verscheidene aspecten van de samenleving. Voorop staat dat beeldende kunst gebaseerd is op de eigenaardigheden, kwaliteiten en toekomstperspectieven van de Amsterdamse situatie.

Dit heeft tot op heden – zoals overal in de stad zichtbaar is – geresulteerd in een breed spectrum van verschijningsvormen van kunst in de openbare ruimte. Beeldende kunst kan de aanwezige context ondersteunen of bekritisseren, kan prominent of onderhuids aanwezig zijn. Ze kan een eigenzinnige beeldtaal hanteren of zich juist voegen in de beeldkarakteristieken van de omgeving. Het doel is altijd hetzelfde: het toevoegen van een culturele meerwaarde aan de gemeenschappelijke ruimte in de stad.

‘Kunst in opdracht’ zoekt vaak samenwerking met andere kunst disciplines (theater, muziek, fotografie) of andere ontwerp disciplines (stedenbouw, archi-

tectuur, landschapsarchitectuur, civiele techniek). Maar er zijn ook kunstwerken die vanuit een autonome zeggingskracht de beleving van de openbare ruimte beïnvloeden. Qua verschijningsvorm zal de kunst zich ergens tussen deze uitersten – geïntegreerde versus autonome kunstwerken – bevinden.

Beeldende kunst in de openbare ruimte kiest daarnaast positie tussen twee andere, meer inhoudelijk getinte polen: er is sprake van een zekere dienstbaarheid dan wel van een kritische reflectie. Bij ‘dienstbaarheid’ gaat het om kunsttoepassingen die zich – meestal in samenwerking met andere disciplines – inzetten voor een kwaliteitsverhoging van de openbare ruimte. Sleutelbegrippen bij deze benadering zijn: geïntegreerde aanpak, verduidelijking van de ruimtelijke opbouw, verbijzondering van de plek, verbetering van de oriëntatie of veraangenaming van het verblijf. Bij ‘kritische reflectie’ speelt een heel ander aspect van de beeldende kunst een rol. De kunst kan voetnoten, kanttekeningen of vraagtekens plaatsen bij vanzelfsprekendheden waarmee de huidige maatschappij haar omgeving inricht.

Hoe het ook zij, of de kunst nu geïntegreerd dan wel autonoom aanwezig is,

of zij de openbare ruimte nu ondersteunt of onderzocht, voorop staat dat het kunstwerk reageert op de geboden context. Er zijn immers grote verschillen te onderkennen tussen de contexten van een stadspark, woonwijk of bedrijventerrein, een schoolgebouw, kantoor of winkelcentrum. Ze verschillen niet alleen in verschijningsvorm, maar ook in functie en betekenis. Zinvolle beeldende kunst in de openbare ruimte is zich altijd bewust van haar omgeving. De kunst spreekt zich uit over de betekenis van de openbare ruimte en het gebruik ervan, en voegt daar iets wezenlijks aan toe. Kunstwerken dienen zich op een vanzelfsprekende manier te nestelen in de ruimtelijke structuur en stedelijke cultuur van Amsterdam.

Aan de rode brug, de opvallende toegang naar het Amstelpark vanaf de Europaboulevard, droegen diverse ontwerpdisciplines bij: architectuur, beeldende kunst en civiele techniek. De overdekte brug is geïnspireerd op de zogeheten ‘covered bridges’ uit de 19de eeuw, die vooral in het oosten van Noord-Amerika te vinden zijn (Stefan Strauss, 2005).



PAUL VOS DE WAELE

RECHTS: **Transformatie Amstelhof tot museum Hermitage Amsterdam** (Hans van Heeswijk architecten).

ONDER LINKS: **De monumentale hal van De Bazel, het vroegere hoofdkantoor van ABN AMRO, na de herbestemming tot Stadsarchief** (Claus en Kaan Architecten i.s.m. architectenbureau Fritz).

ONDER RECHTS: **Columbarium op het nieuwe asbestemmingsterrein van De Nieuwe Ooster** (Karres en Brands Landschapsarchitecten).

Grote rijksmonumenten

De aangebouwde vleugel aan het Concertgebouw had het tijdperk ingeluid van ingrijpende aanpassingen van grote rijksmonumenten aan hedendaags gebruik. In de jaren negentig volgden theater Carré en bioscoop Tuschinsky, en ten slotte ook de Stadsschouwburg aan het Leidseplein met grootschalige plannen om het Melkwegtheater en de schouwburg met elkaar te verbinden en uit te breiden voor extra zaalen en repetitieruimten en foyer. De complexe opgave om grote massa's in te voegen in het beschermde stadsgezicht en de monumentale waarden te behouden, ook van interieurs, leverde uitgebreide debatten op met de commissie op weg naar de uiteindelijke overeenstemming.

De uitbreiding van het Van Gogh Museum gaf het startschot voor een reeks complexe plannen voor aanpassingen en uitbreidingen van de grote musea: Rijksmuseum, Stedelijk Museum en Scheepvaarthuis. Waar bij het Rijksmuseum het aanvankelijke plan om een toren toe te voegen voor installaties en een studiecetrum bij de commissie op grote weerstand stuitte (tot haar opluchting kon uiteindelijk door programmatische wijzigingen worden volstaan met een bescheidener volume), prees zij bij het Stedelijk Museum de respectvolle aanpak en de inventieve manier waarop het bestaande museum en de als afzonderlijk element vormgegeven nieuwe uitbreiding tot een eenheid zijn gesmeed. Naast Grand Hotel Krasnapolsky en Hotel de L'Europe plaatsten ook andere monumentale hotels de commissie voor het probleem om een balans te vinden tussen behoud en herstel van monumentale waarden en gebruikswensen die voortvloeiden uit de exploitatie. De Universiteit van Amsterdam verbeterde de kwaliteit van haar faciliteiten, waaronder een ingrijpende verbouwing van enkele panden aan de Oude Turfmarkt voor de huisvesting van de Bijzondere Collecties.



HANS VAN HEESWIJK ARCHITECTEN



LUUK KRAMER

En ook het Paleis op de Dam onderging een uitgebreide restauratie van interieur en exterieur.

Niet alleen monumentale gebouwen werden aangepast aan de hedendaagse eisen. Ook het Vondelpark onderging op een vakkundige manier een algehele renovatie. De Nieuwe Oosterbegraafplaats werd uitgerust met een asbestemmingsterrein, waarin een waterstrip en urnenmuur als ruimtelijke accenten zijn opgenomen. En ook



JEROEN MUSCH

het monumentale dierenpark Artis begon aan een algehele modernisering van zijn historische bebouwing, inclusief dierenverblijven en het 'stadspark' in Engelse landschapsstijl.

Hergebruik

Sommige grote rijksmonumenten kregen een nieuwe functie. Het bankgebouw De Bazel aan de Vijzelstraat werd de huisvesting van het Stadsarchief, waarbij de kathedraalachtige hal weer in oude luister kon worden hersteld. In 2007 kreeg het plan voor herbestemming van het voormalige verpleeghuis Amstelhof tot dependance van De Hermitage definitief vorm. Het Westergasfabrieksterrein kreeg een nieuwe betekenis als cultuurpark, met huisves-

ting van creatieve bedrijven en uitgaansgelegenheden. Monumentale restanten uit de scheepsbouwhistorie van de NDSM aan de noordkant van het IJ begonnen aan een nieuw leven. In de ruigheid van het gebied ontstond een bijpassend beeldmerk aan het IJ: het Kraanspoor.

Een betrekkelijk nieuw fenomeen is de herbestemming en herontwikkeling van relatief jonge, maar karakteristieke naoorlogse complexen. Bijvoorbeeld de voormalige ABN/AMRO-bank van Duintjer aan de Vijzelstraat, die destijds een schokeffect teweeg had gebracht. Hoewel het pand

niet de monumentenstatus heeft gekregen, is de beeldbepalende karakteristiek in een nota vastgelegd en als uitgangspunt gehanteerd bij de herontwikkeling.

Juweeltjes

Er gebeurde veel in de stad in het laatste decennium. Karrenvrachten vol plannen werden binnengereden om door de commissie beoordeeld te worden, waaronder vaak verrassende bouwplannen, soms echte juweeltjes. Maar de commissie moest veelal ook het slechte nieuws overbrengen dat plannen niet of nog niet aan redelijke

eisen van welstand voldeden. Het debat met de commissie werkte vaak inspirerend. Aanvragers bleken achteraf vaak blij te zijn met een negatief advies en plannen werden tot vreugde van iedereen gewijzigd en verbeterd.

In de traditie van een welstandscommissie past ook gemopper over negatieve adviezen, of het verwijt dat de planvorming wordt vertraagd. Maar vaak wordt voor het gemak vergeten dat er een onlosmakelijke samenhang is tussen vertraging en de kwaliteit van een plan: goede plannen gaan als een mes door de boter! ■

Welstand bij waterwonen werkt

Amsterdam biedt als waterstad ligplaats aan een aanzienlijk aantal woonboten, variërend van historische schepen tot woonarken. Zij geven de grachten, kanalen en havens een speelse sfeer. De verscheidenheid aan boten is een attractie voor toeristen, die het 'wonen op het water' bijzonder waarderen. Woonboten zijn van vijf kanten zichtbaar en vormen zo een prominent onderdeel van het stadsbeeld. Hun karakteristiek is daarom van eminent belang voor zowel omwonenden als voorbijgangers.

De jaren negentig lieten een omslag zien in de grachten: bouwvallige arken en vaartuigen werden opgekocht door een draagkrachtig publiek om ze te vervangen door drijvende villa's. Walbewoners vreesden voor het authentieke beeld en vonden het paradoxaal dat hun panden aan een streng regime onderworpen waren, terwijl op het water ogenschijnlijk van alles mogelijk was. Het welstandstoezicht gold tot medio jaren negentig niet voor woonboten.

In 1995 veranderde dat. De *Verordening op de haven en het binnenwater* stelde een vergunning verplicht voor het vervangen of verbouwen van een woonboot. In 1996 werd de Commissie Historische Schepen ingesteld om daarbij te adviseren over historische pleziervaartuigen en verbouwingen van varende schepen. De Commissie voor Welstand en Monumenten, uitgebreid met een adviseur woonboten, ging adviseren over woonarken en woonvaartuigen.

Maar hoe moet de woonboot – als vreemde eend in het stadsbeeld – worden getoetst aan 'redelijke eisen van welstand'? De commissie koos ervoor bij arken vast te houden aan een beoordelingsniveau vergelijkbaar aan dat voor woonhuizen. Het resultaat: de meeste arken bleven ver onder de maat en werden afgekeurd. Dit leidde tot onrust onder de bootbewoners, tot hoorzittingen en vragen in de gemeenteraad. En tot een onderhoud met de wethouder waarin de commissie liet weten weliswaar het haar opgedragen werk te doen, maar hoogst ongelukkig te zijn met de gang van zaken. Zolang woonboten



TIJMEN PLOEG ARCHITECTEN



PAUL VOS DE WAEL

niet in het bestemmingsplan waren opgenomen en er geen stedenbouwkundige visie bestond waaraan criteria te ontleen waren, had zij geen leidraad bij de beoordeling.

Het rapport *Wonen op een vaartuig of Bouwen in de gracht?* was in 1998 het antwoord van de welstandscommissie. Niet alleen legde dit een basis voor welstandsadviezen over woonboten, maar ook gaf het een aanzet tot het formuleren van ruimtelijk beleid. Met nadruk werd het (ver)bouwen van woonboten een ontwerpogave genoemd voor professionele ontwerpers, net zoals bij huizen op de wal. In 2004 volgde de notitie *Wonen op het water. Een gereedschapskist bij het opstellen van welstandsbeleid*, geschreven door het projectbureau Wonen op het Water. Hiermee

kregen stadsdelen de ingrediënten aangereikt om een op hun gebied toegesneden welstandsbeleid voor woonboten te ontwikkelen. Stadsdeel Centrum en het toenmalige stadsdeel Zeeburg stelden inderdaad aan de hand hiervan welstandscriteria vast.

De commissie blijft pleiten voor een welstandsnota voor al het water van Amsterdam. Dat welstand ook bij waterwonen werkt en daarmee een positieve bijdrage levert aan de kwaliteit van de publieke ruimte, blijkt uit de praktijk van de woonbootadviseur. Welstand op het water maakt de kwaliteit van deze wonderlijke woonvorm, die zo goed past bij het karakter van Amsterdam als grachtenstad en havenstad, extra zichtbaar.

Hierboven een nieuw ontworpen ark aan het Amstelveld (Tijmen Ploeg). Gezien de kleine ligplaats én de kwaliteit van het ontwerp werd bij uitzondering vervanging van het woonvaartuig (links) door een ark toegestaan.

Epiloog

Toen in 1990 het eerste openbare jaarverslag van de Amsterdamse Schoonheidscommissie uitkwam, was dat een innovatie. Er zouden er nog vele volgen: de vaststelling van de beoordelingscriteria in *De Schoonheid van Amsterdam*, het benoemen van een onafhankelijke voorzitter, de welstandsnota's, de openbaarheid van vergaderingen en de digitalisering van de stadsdeelnota's. Vastgestelde beleidsnota's werden de kaders voor de welstandsbeoordeling, en niet langer een intersubjectieve consensus over voldoende kwaliteit. Ook hier hebben goede bedoelingen soms ongedachte gevolgen, en daar begint deze vooruitblik naar de toekomst mee. De keerzijde van transparantie en objectiviteit kan ook bloedeloosheid en bureaucratie zijn.

WANT HOE VERWOORD je de kwaliteit van de stad en haar onderdelen in welstandsnota's? Wat wil je behouden en versterken? De mooiste typering van de kern van architectuur is te vinden bij de Finse hoogleraar architectuur Juhani Pallasmaa. In zes thema's omschreef hij de universele, tijdloze kwaliteiten van architectuur: traagheid, beeldende kracht, zintuiglijkheid, geloofwaardigheid, realiteit en stilte. Een andere inspiratiebron zijn de zes begrippen die de Italiaanse schrijver Italo Calvino formuleerde in zijn *Zes memo's voor het volgende millennium*: lichtheid, snelheid, exactheid, zichtbaarheid, veelvoudigheid en consistentie.

In onze welstandsnota's staan als criteria ligging in de omgeving, zorgvuldigheid van het ontwerp, uitstraling en vertaling van het programma. Bij de architectonische detaillering komen gevelopbouw en kleur- en materiaalgebruik aan de orde. De beoordeling door de Amsterdamse welstandscommissie spitst zich veelal toe op de stedenbouwkundige inpassing, terwijl die context al bestaat of bij nieuwe ontwikkelingen in een veel eerder stadium

Dankzij buurtverzet en kraakbeweging bleef de bebouwing van het Wilhelmina Gasthuis na vertrek van het ziekenhuis in 1983 grotendeels intact. Bij de herbestemming van het terrein – met een mix van woningbouw, ateliers en bedrijfsruimtes – bleef de oorspronkelijke structuur met vrijstaande paviljoens en daarmee het bijzondere karakter van het gebied behouden.

wordt vastgesteld. Daarbij zijn de stedenbouwkundige criteria in de welstandsnota's vaak kleurloos, terwijl die kleur wel degelijk aan de geschiedenis en de ruimtelijke systemen af te lezen valt.

Herijken welstandscriteria

In zijn prachtige studie *4x Amsterdam, ontwerpen aan de stad* (2005) beschrijft Maurits de Hoog de vier onderscheiden delen van de stad met een eigen stedenbouwkundige kwaliteit. Het gaat om de gridstad op de veenplak, de waterstad rond het IJ, de poldersteden in de droogmakerijen en de woonparken langs de linten. De Hoog koppelt dit aan een pleidooi voor scherpere stedenbouwkundige opgaven. Dit pleidooi is nog steeds actueel en zou ook een verrijking van de inhoudelijke toetsing van bouwinitiatieven kunnen opleveren, als aanvulling op de nu beschreven ruimtelijke systemen.

Het kunnen en durven omvatten van de kwaliteiten van stedenbouw en architectuur in goede criteria is de kern van het welstandsbeleid. Daarbij is in de welstandsnota's een beweging opgetreden naar waardering en behoud van het bestaande, zodat nieuwe toevoegingen zich vooral invoegen – of, in de woorden van architect Arjan Hebly in *Architectuur Lokaal*: 'Het bouwinitiatief moet lijken op dat van de buurpanden.' De opgave voor de komende tijd is het herijken, vereenvoudigen en van meer inhoud voorzien van de welstandscriteria. Met als risico weer meer intersubjectiviteit en vakdebat, maar als winst het verdwijnen van bloedeloze discussies over de aanwezigheid van toetsingskaders.

Identiteit van nieuwe gebieden

Een tweede opgave voor de toekomst is het omgaan met fragmentatie en transformatie.



PAUL YOS DE WAELE



Toen het doek viel voor Post CS op het Oosterdokseiland, verhuisde een deel van de daar gevestigde ondernemers naar het al jaren leegstaande Trouw-gebouw aan de Wibautstraat. Waar vroeger *Volkskrant*, *NRC*, *Parool* en *Trouw* van de pers en rolden, kan men nu eten, dansen of culturele evenementen bezoeken.

tie. In het tweede decennium van deze eeuw is niet meer één leidend belang te onderscheiden, sterker nog: fragmentatie en transformatie zijn de dominante trends. In het welstandsbeleid zien we dat terug in een steeds grotere verfijning van gebiedsbeschrijvingen, met een mix van enerzijds precieze vereisten voor de gewaardeerde oudere gebieden en anderzijds ruime omschrijvingen voor de nieuwe ontwikkelingen. Het zoeken naar nieuwe identiteiten voor gebieden wordt soms verward met de aanschaf van een winterjas: hij moet warm zijn en even meegaan, maar kan weer uit bij de eerste zonnestraal. Welstandsbeleid alleen kan niet een verweesd gebied aan identiteit helpen, daar zijn echte (pleeg)ouders voor nodig, in de gedaante van betrokken bestuurders en goede opdrachtgevers en enthousiaste gebruikers.

Hergebruik van recente gebouwen

Na tijden van overprogrammering en bij acuut kapitaalgebrek op de woningmarkt is herbezinning nodig over de transformatie van bestaande recente gebouwen: een derde opgave voor de toekomst. De vraag voor het welstandsbeleid is hoe regels en criteria bijdragen aan de kwaliteit en de duurzaamheid van de transformatie, en welk type regels daarin dan helpt of belemmert. De commissie heeft zich altijd verre gehouden van het adviseren over haar eigen toetsingskaders, maar kan die afstandelijke rol niet langer volhouden, nu zoveel belangen met het beleid op de loop willen.

Na verloop van tijd wordt bijna ieder gebouw of elke straat alsnog gewaardeerd. Ieder gebouw heeft een eigen karakteristiek en een context. Behoud door vernieuwing zoekt de grenzen van het monumentenbeleid op, waar nu vaak de tendens bestaat alles wat (nog) bestaat of is aangebracht als onvervangbaar onderdeel van de geschiedenis te zien. Duurzaamheid is ook veranderbaarheid en aanpassing aan nieuw gebruik. Deze vraag wordt steeds

actueler voor de grote moderne gebouwen die nu hun functie gaan verliezen, en natuurlijk voor de vele leegstaande kantoren.

Amsterdam kent een lange geschiedenis van hergebruik in binnenstedelijke gebieden met functieverlies. Het is daarom van belang zaken vrij te geven om nieuw gebruik mogelijk te maken, waarbij lichtinval en verwarming/isolatie vaak de grootste problemen vormen. Regels die voorschrijven dat de karakteristiek van een gebouw in zijn context bewaard moet blijven, kunnen leiden tot onbruikbare witte olifanten. Het Westergasfabrieksterrein, het Wilhelminagasthuis en de oude fabrieken en werven in Noord hadden meer kwaliteiten en bijzondere kenmerken dan de goedkope kantoren die nu leegstaan. De lichtheid van caravans versus de degelijkheid van kastelen. Maar ook bij die kantoorgebouwen zal weer gebruik gevonden gaan worden.

Organische groei

De laatste trend die op het welstandstoezicht afkomt, is die naar meer kleinschalige ontwikkeling en 'organische groei', nu het tijdperk van grote stedenbouwkundige plannen voorlopig voorbij lijkt. Beheer, tuinieren, eigenbouw en spontane stedenbouw zijn de opkomende ideeën. Binnen kaders uiteraard, en gepaard aan deregulering, dus dat stelt hoge eisen aan de begrijpelijkheid, transparantie en rechtszekerheid van beleid. De rol van bewoners en gebruikers wordt steeds belangrijker, nu traditionele ontwikkelende partijen niet vanzelfsprekend meer afnemers en financiers vinden. Voor de Commissie voor Welstand en Monumenten betekent dit het voortzetten van gesprekken vooraf, helderheid over beleid en overwegingen, en blijven nadenken over bestaansrecht en culturele opgave! ■

Stormachtige groei van Amsterdam sinds 1980

De herwaardering van de bestaande stad en de wens tot kleinschaligheid uit de jaren zeventig kregen in de jaren tachtig hun beslag in uitgebreide woningbouwprogramma's. Niet alle projecten werden met vreugde ontvangen in de welstandscommissie. Productiedoelen kregen voorrang boven kwaliteitsambities in de schrale jaren tachtig, maar die productie was ongekend hoog: bijna 35.000 nieuwe woningen!

De jaren negentig zagen een productie van 32.500 woningen, gepaard aan een terugkeer van het kwaliteitsbesef. De markt werd leidend en de welvaartsgolf van de jaren negentig leidde tot het bouwen voor de toevloed van hoogopgeleiden en welvarende expats en voor de exploderende vraag naar stedelijk wonen voor gezinnen. De herwaardering van de bestaande wijken binnen de ring leidde tot verdichting en vele woningplitsingen, alsmede tot toevoegingen van

etages en moderne invullingen in de historische binnenstad. Grootschalige plangebieden als Nieuw-Sloten, het Oostelijk Havengebied en IJburg werden met grote zorg ontwikkeld.

Na 2000 brak een periode van herbezinning aan met een neiging tot teruggrijpen op het bestaande en het gekende, het ad hoc pakken van marktkansen, maar op een aantal plaatsen ook zeer zorgvuldige stedenbouw. Tussen 2000 en 2010 nam de woningvoorraad toch nog toe met 23.500 woningen. Het kantorenvolume van de stad explodeerde in twee decennia: van bijna 4,5 miljoen m² in 1992 naar ruim 7,5 miljoen m² in 2010.

Deze getallen corresponderen niet met de hoeveelheid bouwaanvragen die de commissie behandelde in de afgelopen decennia, maar ze geven wel een beeld van de ongekende volumetoevoeging die het achterdoek vormde waartegen de commissie opereerde.

Colofon

Derde deel van een reeks extra katernen voor de abonnees van *NUL20*, tijdschrift voor Amsterdams woonbeleid, juni 2011. Deel 1 (1898–1940) kwam in november 2009 uit. Deel 2 (1940–1978) verscheen in april 2010.

Uitgave

Commissie voor Welstand en Monumenten
Amsterdam
Postbus 1409, 1000 BK Amsterdam
Telefoon: (020) 552 95 94
E-mail: a.vandijk@welstand.amsterdam.nl

Samenstelling

Lisl Edhoffer

Tekst

Flip ten Cate (kader 'Welstand worstelt, maar komt weer boven' bij artikel 2), Irmgard van Koningsbruggen (artikel 3), Anette van Dijk (kader 'Neutrale stof tussen glansnummers' bij artikel 3), Marinus Oostenbrink (artikel 5), Joost van Hezewijk (kader 'Beelden de kunst spreekt zich uit over de openbare ruimte' bij artikel 6), Martine van Lier (kader 'Welstand bij waterwonen werkt' bij artikel 6), Annemiek Rijckenberg (artikel 7) en Lisl Edhoffer (artikelen 1, 2, 4 en 6). Het kader 'Geen heren met baard' bij artikel 2 is gebaseerd op een interview van Marijke Bovens.

Eindredactie

Hansje Galesloot

Beeldredactie

Lisl Edhoffer en Anette van Dijk

Fotografie

Paul Vos de Wael

Vormgeving

Puntspatie [bno], Amsterdam

Druk

Lenoirschuring, Amstelveen

Bronnen

Archief van de Schoonheidscommissie en de Commissies voor de Oude en Nieuwe Stad, Stadsarchief Amsterdam.

Beek, Marijke (Kikker Cultuurhistorie), *Wonen op een vaartuig of bouwen in de gracht? Een kader voor welstandsbeleid*. Amsterdam 1999.

Haagsma, Ids en Hilde de Haan, *Stadsvernieuwingsgids van Amsterdam*. Amsterdam 1985.

Jaarverslagen Commissie voor Welstand en Monumenten.

Rossem, V. van en M. Bakker (red.), *Amsterdam maakt geschiedenis. Vijftig jaar op zoek naar de genius loci*. Bureau Monumenten & Archeologie, Amsterdam 2003.

De Schoonheid van Amsterdam, een kader voor het welstandsbeleid. Stedelijke Woningdienst, Amsterdam 1995.

Victorieplein: niet aangepast inpassen. Acht studies naar nieuwbouw in de ring '20-'40. Woningbedrijf Amsterdam, 1990.

Werf, Jouke van der, 'Cultuurhistorie en welstand'. In: *Monumenten & Archeologie 1*. Bureau Monumenten & Archeologie, Amsterdam 2002.

Zoveel mogelijk is getracht te achterhalen wie de rechthebbenden zijn op de afbeeldingen in deze uitgave. Wie meent nog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met de Commissie voor Welstand en Monumenten Amsterdam.

Het kunstwerk 'How to meet an angel?' van Ilya en Emilia Kabakov, 2006. Een opmerkelijke keuze als boegbeeld van een nieuw psychiatrisch ziekenhuis aan de Eerste Constantijn Huygensstraat. Critici zagen er een associatie met zelfmoord in, maar de Kabakovs wilden juist de weg omhoog en daarmee het genezingsproces van psychiatrische patiënten verbeelden.



Nieuwbouwproject De Monnik, negen panden tussen de Bloedstraat en de Monnikenstraat in de Nieuwmarktbuurt (Architectenbureau Geusebroek Stefanova, 2002): een eigentijdse interpretatie van de karakteristieken van de oude stad.

